

Yury Snapkowski

University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)

e-mail: chrapczyn@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1327-1160>

Aleksander Łappa, ostatni miński gubernialny marszałek szlachty z wyboru: aresztowanie, zesłanie, śmierć (1863–1869)

Alexander Lappa, the Last Elected Minsk Governorate Marshal of Nobility: Arrest, Exile, Death (1863–1869)

Аляксандр Лапа – апошні абраны мінскі губернскі маршалак шляхты: арышт, ссылка, смерць (1863–1869)

Abstract

The article is devoted to the repressive policy of the Governor General of Vilna Mikhail Muravyov against the officials of the gentry's self-government of the Belarusian-Lithuanian Governorates during the January Uprising. Using the example of Alexander Łappa, Marshal of the Nobility of the Minsk Governorate, the author shows how a prominent noble official and loyal patriot of the Empire became an accidental victim of the „Muravyov's system”. The connection between Łappa's voluntary resignation and his arrest by Muravyov's personal order is emphasized. A detailed reconstruction of the chronology of events related to Łappa's arrest and exile allows a deeper understanding of the nature and mechanisms of tsarist repression in the Belarusian lands. Łappa's removal from the socio-political arena marked the end of the institution for electing marshals of the nobility in the western region of the Empire and initiated the violent weakening of the role of the Polish landowning.

Keywords: Alexander Lappa, marshals of nobility, the January Uprising, Mikhail Muravyov, repressions

Abstrakt

Artykuł został poświęcony represyjnej polityce generał-gubernatora wileńskiego Michała Murawjowa wobec urzędników samorządu szlacheckiego guberni litewsko-białoruskich

w czasie powstania styczniowego. Na przykładzie mińskiego gubernialnego marszałka szlachty Aleksandra Łappy ukazano przemianę wysokiej rangi urzędnika szlacheckiego i lojalnego poddanego Imperium w przypadkową ofiarę „systemu Murawjowa”. W toku badania położono nacisk na związek dobrowolnej rezygnacji Łappy ze stanowiska z jego aresztowaniem na osobisty rozkaz Murawjowa. Szczegółowa rekonstrukcja chronologii wydarzeń związanych z aresztowaniem i wygnaniem Łappy pozwoliła ujawnić charakter i mechanizmy represyjnej polityki caratu na ziemiach białoruskich. Usunięcie Łappy z areny społeczno-politycznej położyło kres istnieniu instytucji wyborów marszałków szlachty w zachodniej części Imperium i zapoczątkowało proces gwałtownej likwidacji polskiej własności ziemskiej.

Słowa kluczowe: Aleksander Łappa, marszałkowie szlachty, powstanie styczniowe, Michaił Murawjow, represje

Анатацыя

Артыкул прысвечаны рэпрэсіўнай палітыцы віленскага генерал-губернатара Міхаіла Мураўёва супраць службовых асоб дваранскага самакіравання беларуска-літоўскіх губерняў у перыяд паўстання 1863–1864 гг. На прыкладзе мінскага губернскага маршалка шляхты Аляксандра Лапы паказана пераўтварэнне буйнога дваранскага чыноўніка і ляяльнага падданага імперыі ў выпадковую ахвяру „сістэмы Мураўёва”. Падкрэслена сувязь паміж добраахвотнай адстаўкай Лапы і ягоным арыштам паводле асабістага распараджэння Мураўёва. Дэталёвая рэканструкцыя храналогіі падзей, звязаных з арыштам і выгнаннем Лапы, дазваляе глыбей раскрыць характар і механізмы рэпрэсіўнай палітыкі царызму на беларускіх землях. Выдаленне Лапы з сацыяльна-палітычнай арэны паставіла кропку ў існаванні інстытута выбараў маршалкаў шляхты ў заходнім рэгіёне імперыі і паклала пачатак гвалтоўнаму паслабленню ролі польскага землеўладання.

Ключавыя словы: Аляксандр Лапа, маршалкі шляхты, паўстанне 1863–1864 гг., Міхаіл Мураўёў, рэпрэсіі

Historia samorządu szlacheckiego guberni litewsko-białoruskich Imperium Rosyjskiego nie została jak dotąd dostatecznie zgłębiona¹. Działalność instytucji szlacheckich i proces ich interakcji z władzami państwowymi na szczeblach lokalnym i centralnym najpełniej ilustrują losy poszczególnych osób zajmujących wysokie stanowiska w systemie samorządu szlacheckiego. W niedawno opublikowanych przeze mnie artykułach naukowych poświęconych mińskiemu gubernialnemu marszałkowi szlachty Aleksandrowi Łappie, jednej z najwybitniejszych postaci elity szlacheckiej „Kraju Północno-Zachodniego” w latach 50.–60. XIX w.² (Snapkouski,

¹ Największy wkład w historiografię, głównie dotyczącą okresu I poł. XIX w., wniosła litewska badaczka Tamara Bairašauskaitė (1997, 2003, 2011, 2014, 2019) i białoruski historyk Siarhiej Tokć (2019).

² W tym samym czasie ukazała się publikacja Taccány Daŭgač poświęcona roli Łappy w realizacji reformy włościańskiej na Białorusi (Daŭgač, 2023). Jednak pomimo wprowadzenia do obiegu

2023a, 2023b), starałem się przedstawić nie tylko profil nowego pokolenia liderów szlacheckich w danym regionie, ale także czynniki, które doprowadziły do zlikwidowania instytucji wyborów marszałków gubernialnych i powiatowych szlachty w guberniach litewsko-białoruskich. To właśnie Mińsk stał się centrum nadziei na utrzymanie wybieralności liderów stanu szlacheckiego w zachodnich guberniach Imperium oraz symbolem upadku ostatniego bastionu samorządu szlacheckiego w desperackiej walce o zachowanie szlacheckich praw i ideałów.

Proces zniesienia wybieralności marszałków szlachty był ściśle powiązany z radykalizacją polityki w guberniach litewsko-białoruskich i można go uznać za jeden z elementów rusyfikacji regionu³. Po objęciu władzy w generał-gubernatorstwie wileńskim przez Michała Murawjowa wir represji wciągał nie tylko rzeczywistych i jawnych wrogów caratu, ale także kompetentnych urzędników, których podejrzewano o nieprawomyślność polityczną, lub takich, którzy nie wykazali się dostateczną lojalnością wobec władz⁴. Represje przeważnie dotyczyły szlachty, która stanowiła wówczas główną siłę polityczną. Mechanizmy i skutki zastosowanych środków represyjnych najlepiej ilustrują losy tak znaczących i wybitnych postaci, jak Aleksander Łappa, którego droga życiowa symbolizuje tragedię szlachty kraju litewsko-białoruskiego. W niniejszej publikacji szczegółowo opisano wydarzenia z ostatnich siedmiu lat życia Łappy, które chronologicznie zbiegają się z jednym z najtrudniejszych i najbardziej dramatycznych okresów w historii Białorusi. W opracowaniu wykorzystano nie tylko tradycyjne dokumenty oficjalne (takie jak materiały z wydziału politycznego kancelarii generał-gubernatora wileńskiego), lecz także i egoźródła (zapiski osobiste) dostarczające unikatowy materiał faktograficzny, pozwalający na porównanie tekstów osób pochodzących z różnych obozów politycznych i reprezentujących odmienne stanowiska światopoglądowe.

Jednym z najbardziej niejasnych momentów w biografii Łappy jako urzędnika, jest okres, gdy z niezrozumiałych przyczyn został odwołany ze stanowiska

naukowego ciekawych materiałów archiwalnych, popełniono tam rażące błędy merytoryczne dotyczące genealogii i historii rodziny Łappów (Daŭgač, 2023, s. 144–145; por.: Snapkouski, 2023a, s. 11–17) na podstawie niezweryfikowanych informacji z literatury popularno-naukowej (Kazak i Čumakova, 1997, s. 62–63, 74). Rok wcześniej ukazał się drugi tom słownika biograficznego Grzegorza Błaszczyka o polskich studentach Uniwersytetu Dorpackiego, w którym Łappie poświęcono osobny biogram (Błaszczyk, 2022, s. 473–474), ale i tam znalazły się pewne błędy merytoryczne i wątpliwe informacje o jego powiązaniach rodzinnych.

³ Na temat różnych aspektów prowadzonej polityki rusyfikacji i roli w niej generał-gubernatora wileńskiego Murawjowa zob. publikacje z ostatnich lat: Fedosov, 2021, s. 350–361; Komzolova, 2022, s. 207–210; Matulytė, 2018; Polunov, 2023; Staliūnas, 2022, s. 128–137; Wiech, 2018, 2020, 2021.

⁴ Jednocześnie, jak zauważa litewski historyk Darius Staliūnas, „społeczeństwo rosyjskie i urzędnicy podejrzliwie odnosili się zarówno do demonstrujących lojalność „osób polskiego pochodzenia”, jak i do Polaków, którzy przeszli na prawosławie” (Staliūnas, 2022, s. 158–159).

gubernialnego marszałka szlachty. Białoruska badaczka Taccâna Daŭgač uważa, że dymisja Łappy była środkiem represyjnym ze strony władz carskich. Miał zostać „usunięty z urzędu gubernialnego marszałka” z powodu jego aktywności w wyborach szlacheckich w listopadzie 1862 r. (Daŭgač, 2023, s. 151), jednak jej argumentacja wydaje się nie mieć wystarczających podstaw. Inny białoruski historyk Âŭgen Ulasavec sądzi, że dymisja Łappy i niektórych powiatowych marszałków szlachty guberni mińskiej po wybuchu powstania styczniowego była związana z dekretem Wydziału Zarządzającego Prowincjami Litwy (WZPL) wydanym pod naciskiem Rządu Narodowego 6/18 IV 1863 r., wzywającym do dymisji marszałków szlachty (Ulasavec, 2014, s. 138–139). Jako że marszałkowie szlachty byli urzędnikami publicznymi, ich wspólna dobrowolna rezygnacja miała być „demonstracją polskości Litwy wobec Europy” i stać się swego rodzaju symbolicznym wyrazem ostatecznego zerwania więzów pomiędzy społeczeństwem guberni litewskich a władzą carską (Kieniewicz, 1972, s. 489; Kieniewicz, 1986, s. 127).

Nie dysponujemy jednak dokumentami dowodowymi, które potwierdzałyby bezpośredni związek między wezwaniem do sabotażu ze strony obozu „białych” a dobrowolną rezygnacją szeregu urzędników guberni mińskiej, takich jak marszałkowie szlachty czy pośrednicy włościańscy. Fakt, że dymisja Łappy miała miejsce zaledwie kilka tygodni po wydaniu dekretu WZPL z 6/18 IV 1863 r. również nie stanowi wystarczającego dowodu istnienia takiego związku. Co więcej, chęć rezygnacji po raz pierwszy Łappa wyraził podczas wyborów szlacheckich w Mińsku w listopadzie 1862 r., w trakcie gorących debat nad złożeniem „adresu mińskiego” (Snapkouski, 2023b, s. 17)⁵. Spośród wymienionych przez Ulasauca trzech powiatowych marszałków szlachty, którzy mieli rzekomo demonstracyjnie złożyć rezygnację, w istocie do dymisji podał się pod koniec maja 1863 r. jedynie 60-letni Tadeusz Woyniłłowicz – marszałek słucki, emerytowany oficer armii rosyjskiej i aktywny uczestnik stłumienia powstania listopadowego (wujek słynnego działacza społecznego i politycznego Edwarda Woyniłłowicza) (LVIA, 378/154/1655a, k. 23–23v). Swoją decyzję uzasadnił „złym stanem zdrowia”. Został zdymisjonowany trzy miesiące później (LVIA, 378/154/1655, k. 108v). Natomiast marszałek piński, książę Edwin Drucki-Lubecki, i marszałek mozyrski, Hieronim Kieniewicz (dziadek wybitnego polskiego historyka Stefana Kieniewicza), w 1863 r. w ogóle nie złożyli wniosków o rezygnację ze stanowisk (LVIA, 378/154/1655, k. 67) i pozostali na nich do początku lat 70. XIX wieku.

Z pozostałych powiatowych marszałków szlachty guberni mińskiej, którzy nie zostali wymienieni przez Ulasauca, jedynie marszałkowie miński, Ignacy Bogdaszewski (bratanek metropolity unickiego Jozafata Bułhaka) i ihumeński – Ludwik Janiszewski, swoje dymisje złożyli na początku kwietnia 1863 r. (LVIA, 378/154/1655a, k. 1–2) i wkrótce potem, gdyż 19 IV 1863 r., zostali zwolnieni ze swoich stanowisk (LVIA,

⁵ Więcej informacji o przyczynach i okolicznościach rezygnacji Łappy w 1863 r. Patrz: Snapkouski, 2023b, s. 22–25.

378/154/1655, k. 22). Marszałkowie szlachty powiatów rzeczyckiego (Mieczysław Prozor), nowogródzkiego (Władysław Brochocki) i bobrujskiego (Adam Ratyński) złożyli rezygnacje w maju 1863 r. (LVIA, 378/154/1655, k. 16; 1655a, k. 5–5v, 15). Rezygnacje pierwszych dwóch z wymienionych marszałków zatwierdzono dopiero we wrześniu 1863 r. (LVIA, 378/154/1655, k. 108), natomiast rezygnacja trzeciego została odrzucona „z powodu niedopełnienia formalności” (LVIA, 378/154/1655, k. 67) i sprawował on swój urząd do 1865 roku. Z kolei borysowski powiatowy marszałek szlachty Franciszek Mokrzycki nie podał się w ogóle do dymisji (LVIA, 378/154/1655, k. 67) i pełnił tę funkcję do dnia swojej śmierci – 1 IX 1866 r. (NAHB, 1781/43/2, k. 122v), a w 1863 r., po aresztowaniu i wygnaniu Aleksandra Łappy, przez krótki czas sprawował nawet stanowisko gubernialnego marszałka szlachty (LVIA, 378/154/1655, k. 67, 115).

Wiosną 1863 r. składanie w guberni mińskiej listów rezygnacyjnych było szerzej rozpowszechnione wśród pośredników włościańskich. Wynikało to głównie z trudności we wprowadzeniu reformy włościańskiej (Snapkouski, 2023b, s. 23) i z impasu, w jakim znaleźli się pośrednicy włościańscy, a nie z chęci demonstracji politycznej, jak miało to miejsce w sąsiedniej guberni grodzieńskiej, podatniejszej na wpływy organizacji powstańczych. Choć masowe składanie wniosków o dymisję przez pośredników włościańskich, powiatowych marszałków szlachty i niektórych innych urzędników odbywało się w guberni mińskiej na tle kryzysu społeczno-politycznego, nawet skrupulatny wysłannik generała-gubernatora wileńskiego Murawjowa, generał-major Aleksander Czewatti, w swoich tajnych raportach z Mińska wyrażał wątpliwości, czy wszystko to wydarzyło się „w drodze ogólnej zmywy między nimi lub w wyniku rozkazów tajnego komitetu rewolucyjnego” (LVIA, 378/154/1655, k. 69). Niektórzy pośrednicy włościańscy złożyli rezygnację kilka dni przed wydaniem dekretu WZPL z dnia 6/18 IV 1863 r. (LVIA, 378/154/1655, k. 145–145v).

Co jednak rzeczywiście wiemy ze źródeł o oficjalnym przebiegu rezygnacji gubernialnego marszałka szlachty Łappy? Jego sprawa „polityczna”, rozpatrywana w kancelarii generała-gubernatora wileńskiego, nie odpowiada na wszystkie pytania i tylko częściowo wyjaśnia sytuację (LVIA, 378/219/98). Najstarszym dokumentem poświadczającym rezygnację Łappy jest list ministra spraw wewnętrznych hrabiego Piotra Wałujewa do nowo mianowanego, lecz jeszcze nie przybyłego do Wilna, generała-gubernatora wileńskiego – generała piechoty Michaiła Murawjowa⁶ – z 5 V 1863 r., w którym Wałujew pisał o wpłynięciu prośby Łappy o dymisję ze stanowiska

⁶ Michaił Murawjow został mianowany na urząd „wileńskiego gubernatora wojskowego, grodzieńskiego, kowieńskiego i mińskiego generała-gubernatora, głównozarządzającego w guberniach witebskiej i mohylewskiej i dowodzącego wojskami Wileńskiego Okręgu Wojskowego” na mocy rozkazu cesarza z 1 V 1863 r., ale pozostał w Petersburgu do 12 V 1863 r. i dopiero 14 V 1863 r. objął nowe stanowisko (Muraŭčŭ, 2016, s. 51, 55; Šilov, 2002, s. 490; Snapkovskij, 2016, s. 295), a jego poprzednik Władimir Nazimow opuścił Wilno 16 V 1863 r. (Muraŭčŭ, 2016, s. 56).

marszałka, ale niestety nie podaje daty wystosowania i uzasadnienia tej prośby (LVIA, 378/219/98, k. 29). W rzeczywistości Wałujew, nie chcąc osobiście rozpatrywać rezygnacji Łappy, zdecydował się nie zajmować nią do przybycia Murawjowa do Wilna i zwrócił podanie Łappy mińskiemu gubernatorowi cywilnemu Andriejowi Każewnikowowi (LVIA, 378/154/1655, k. 16; LVIA, 378/219/98, k. 29). Reakcja Murawjowa, który przebywał wówczas w Petersburgu, była niezwykle interesująca. Nie czekając na nowe podanie Łappy i nawet nie podejmując w tej sprawie negocjacji z mińskim gubernatorem cywilnym, 8 V 1863 r. wydał mińskiemu tymczasowemu gubernatorowi wojskowemu, generał-porucznikowi Wasilijowi Zabołockiemu tajny rozkaz o następującej treści:

Proszę o zebranie szczegółowych informacji na temat tego, czy pan Łappa ma powiązania z buntownikami, a w przypadku jego winy, postąpić zgodnie z przedstawionym Panu upoważnieniem oraz instrukcjami; jeśli powodem jego prośby rzeczywiście są poważne okoliczności, to proszę również mnie poinformować i czekać na dalsze rozkazy (LVIA, 378/219/98, k. 30).

Murawjow znany ze swojej stroniczości wobec „polskiej szlachty”, mógł słabo znać Aleksandra Łappę, albo nie znać go w ogóle, podejrzewając jego zaangażowanie w powstanie styczniowe. Generał-porucznik Zabołocki, powołany na swoje stanowisko niemal równocześnie z Murawjowem, musiał zasięgnąć informacji na temat politycznej prawomyślności Łappy. 27 V 1863 r. poinformował on Murawjowa:

Co się tyczy gubernialnego marszałka szlachty, miejscowy gubernator cywilny wskazuje, że nie zna żadnych faktów, które świadczyłyby o jego skłonności do przestępstw, niemniej jednak, wyciągając wnioski z szeregu jego działań, sądzi, że brak marszałkowi odwagi obywatelskiej i, kierując się poczuciem własnego bezpieczeństwa, z łatwością przechodzi z pozycji osoby o umiarkowanych poglądach do pozycji z niepojętymi roszczeniami; to samo poczucie nakazuje mu prosić o zgodę na odejście ze służby.

Rzeczywisty radca stanu Każewnikow uważa, że p[an] Łappa w obecnych okolicznościach powinien skupić się na wypełnianiu swoich obowiązków i dać przykład wiernopoddańczego oddania poprzez utrzymanie porządku oraz nawracanie tych, którzy zbłądzili i z tegoż powodu powinien zamieszkać w mieście gubernialnym i starać się swoim wpływem powstrzymywać lekkomyślne nastroje szlachty, które są podsycane jedynie frywolnością i fantazją.

Informacje uzyskane z innych źródeł zgadzają się z informacjami od gubernatora cywilnego (LVIA, 378/219/98, k. 33–33v).

Jak widać, władze cywilne w Mińsku uważały, że Łappa złożył rezygnację „w obronie własnej” i w żaden sposób nie łączył swoich działań ze „zmową” o masowej i jednoczesnej rezygnacji marszałków szlachty, jak to się stało w guberni grodzieńskiej (Tokć, 2019, s. 209–211). Władze postrzegały Łappę jako względnie lojalnego urzędnika wobec rządu carskiego, niezwiązanego z powstaniem i chciałyby,

aby pozostał gubernialnym marszałkiem szlachty. Uwagę również zwraca osobiste zdanie generał-porucznika Zabołockiego o nim:

Nie mając wystarczających dowodów, aby ostro zadziałać przeciwko p[anu] Łappie, uważam, że nie powinien on zostać odwołany ze stanowiska, jednakże powinien być zobowiązany do zamieszkania w swoim majątku lub w mieście Mińsk, aby pomagać lokalnym władzom w zaprowadzeniu porządku w kraju. Niech obawia się konsekwencji z obu stron, ponieważ nie potrafił lub nie chciał zapobiec pobudzeniu nastrojów w swojej guberni (LVIA, 378/219/98, k. 33v).

Murawjow w swoich wspomnieniach starał się wskazać związek pomiędzy inspirowanym przez obóz „białych” masowym „sabotażem” urzędników wybieranych przez szlachtę, którzy zrezygnowali przed i po jego nominacji na generał-gubernatora wileńskiego, a chęcią odejścia Łappy ze stanowiska gubernialnego marszałka szlachty. Jednocześnie Murawjow kilkakrotnie zaznaczał, że Łappa wraz z grodzieńskim gubernialnym marszałkiem szlachty hrabią Wiktorem Starzeńskim był jednym z „głównych podżegaczy powstania” (Muraŭëŭ, 2016, s. 64–65). Murawjow same podejrzenia uważał za wystarczającą podstawę, aby podjąć kroki rujnujące karierę i życie urzędnika wyższego szczebla (dla uzasadnienia autorytarnej decyzji, która zapadła bez przeprowadzenia śledztwa i sądu, używano wygodnego eufemizmu – „wydalenie administracyjne”)⁷.

Z treści dokumentów „politycznej” sprawy Łappy, pośrednio, jakby między wierszami, materializuje się jeszcze jeden powód, dla którego Murawjow zaczął działać na jego niekorzyść i domagać się wydalenia go z guberni zachodnich. W niektórych podaniach Łappa, będąc już na zesłaniu, zwracał uwagę na to, że był akceptowany zarówno przez poprzedników Murawjowa, jak i władze cywilne w Mińsku oraz na fakt, że to właśnie Murawjow zainicjował i zorganizował jego „upadek”. Uważam, że w ocenie stosunku Murawjowa do Łappy niezbędne jest uwzględnienie silnego „czynnika personalnego”. „Zrozumiałe było, że usunięto przedstawiciela częściowo wzburzonego społeczeństwa, postawiono mi jeden zarzut: ‘Bo takie zawiadomienia Pan pisze do ministra’”, – tak Łappa zrelacjonował swoją sytuację następcy Murawjowa, generał-gubernatorowi Konstantinowi von

⁷ Podobne, bardzo wymowne przykłady przypadkowych ofiar „systemu Murawjowa” wśród wielkich właścicieli ziemskich na Białorusi, zob.: Radzük, 2019, s. 222–223; Mulina i Radiuk, 2021, s. 87–99. Więcej informacji na temat reżimu politycznego w ogóle, który rozwinął się za Murawjowa, zob.: Fedosov, 2021, s. 319–337; Šaŭkaplās, 2010; Wiech, 2018, s. 30–32, 65–116. W niedawnej publikacji rosyjskiej historyczki Anny Komzolovej podkreślono specjalnie opracowaną „dla Murawjowa” podstawę prawną wyłącznych uprawnień generał-gubernatora wileńskiego w zakresie polityki kadrowej, choć podane przez autorkę przykłady „czystek” kadrowych zostały ograniczone do stanowiska gubernatorów cywilnych i naczelników okręgów departamentalnych (Komzolova, 2023).

Kaufmanowi 15 VIII 1865 r. z miasta Stara Russa (LVIA, 378/219/98, k. 41). Co więcej, dla Murawjowa istotna była nie tyle treść „zawiadomień” Łappy, ile sam fakt zaistnienia korespondencji z ministrem spraw wewnętrznych hrabią Wałujewem, z którym generał-gubernator pozostawał w ukrytym konflikcie (nie tyle osobistym, ile ideowym). Murawjow doskonale wiedział, że zgodnie ze swoim oficjalnym statusem gubernialny marszałek szlachty Łappa miał prerogatywy zwracania się i aktywnie zwracał się do naczelników centralnych organów rządowych bezpośrednio, pomijając gubernatora cywilnego i generał-gubernatora (Komzolova, 2022, s. 200–203; Snapkouski, 2023b, s. 11–12, 23; Wiech, 2018, s. 19, 24). Jednak taki „separatystyczny” kontakt pomiędzy Mińskiem a Petersburgiem, który nie był kontrolowany przez Murawjowa, wyraźnie mu się nie podobał. Staje się to szczególnie jasne w świetle szczerych słów samego ministra spraw wewnętrznych hrabiego Wałujewa, który w swoim dzienniku zamieścił ważną adnotację: „w epoce Murawjowa [...] wszyscy Polacy, którzy mieli ze mną osobiste kontakty, byli szczególnie prześladowani” (Valuev, 1961, s. 324). Konflikt pomiędzy ministerialnym Petersburgiem a generał-gubernatorstwem wileńskim, reprezentowanym przez Murawjowa, został opisany w opracowaniu Anny Komzolovej⁸ (2005, s. 111–166).

Miński gubernialny marszałek szlachty Łappa został aresztowany i zesłany. Jaki był prawdziwy powód tego aresztowania? Otóż 25 V 1863 r., nie czekając na raport o Łappie od tymczasowego gubernatora wojskowego Zabołockiego, Murawjow wysłał pilną depeszę do mińskiego gubernatora cywilnego Każewnikowa ze słowami: „Rozkazuję Panu poinformować marszałka gubernialnego Łappę, aby natychmiast przyjechał do Wilna i mi się ukazał” (LVIA, 378/219/98, k. 31). Murawjow, podejrzewając Łappę o zorganizowanie powstania, już wcześniej zaplanował jego aresztowanie i zesłanie, jednocześnie „wywabiając” go do Wilna. Informacje o tym, co dokładnie było powodem aresztowania, znajdują się w nieoczekiwanym źródle – wspomnieniach Ākova Butkovskiego, opublikowanych w 1883 r. w czasopiśmie „Istoričeskij vestnik”. W czasie powstania styczniowego Butkovskij pełnił funkcję urzędnika do specjalnych poleceń przy ministrze dóbr państwowych. Wiosną 1863 r. został skierowany do guberni

⁸ O cechach osobowości Murawjowa i jego kierowaniu guberniami litewsko-białoruskimi patrz: Fâduta, 2016. Według moich przypuszczeń, jednym z głównych czynników podania się do dymisji gubernialnego marszałka szlachty Łappy, mogła być jego fundamentalna niechęć do służby pod rozkazami Murawjowa, którego osobowość była dobrze znana wszystkim z czasów jego wcześniejszej działalności w guberniach zachodnich. Ponieważ Łappa miał dawne i mocne kontakty z Petersburgiem, mógł on zostać poinformowany wcześniej o nominacji Murawjowa na stanowisko generał-gubernatora w Wilnie i w związku z tym zrezygnować. Moje zdanie potwierdzają pogłoski, które pojawiły się w Petersburgu w kwietniu 1863 r. o mianowaniu Murawjowa na generał-gubernatora do Wilna (patrz o tym: Fedosov, 2021, s. 312–313; Komzolova, 2023, s. 45). Złożenie przez Łappę rezygnacji Wałujewowi chronologicznie zbiega się raczej z przygotowaniem do oficjalnej nominacji Murawjowa na stanowisko generał-gubernatora wileńskiego (II poł. trzeciej dekady kwietnia).

witebskiej i mińskiej, a potem odbył w Wilnie rozmowę z Murawjowem. Wśród poruszanych przez nich tematów była kwestia zaangażowania w powstanie najstarszego syna marszałka Łappy – Dominika Leona (1831–1914) (Butkovskij nie wymienił go z imienia), który pełnił funkcję pośrednika włościańskiego pierwszego rewiru powiatu borysowskiego (do 19 IV 1863 r.) i mieszkał w majątku ojca Chołopienicze, w tym samym powiecie. Butkovskij tak opisuje słowa i czyny Murawjowa:

Dowiedziawszy się o udziale pośrednika włościańskiego Łappy w powstaniu, natychmiast nakazał aresztować jego ojca, gubernialnego marszałka szlachty (który jednak zrzekł się tego stanowiska).

– Od dawna go podejrzewałem, – mówił Murawjow, – teraz się przyda!

Podjęte działania są drastyczne i mogą wydawać się na pierwszy rzut oka niesprawiedliwe, ale osiągnęły zamierzony cel (Butkovskij, 1883, s. 96–97).

Później we wspomnieniach Murawjow nieopatrznie ujawniał swoje zamiary, pisząc, że miński gubernialny marszałek szlachty Łappa „został dostarczony aresztowanym do Wilna” (Muraŭčŭ, 2016, s. 65). W rzeczywistości Łappa przybył do Wilna na osobiste wezwanie Murawjowa, nie podejrzewając niczego, i został aresztowany dopiero w pałacu generał-gubernatora. Murawjow „aresztował” Łappę w Mińsku tylko we własnych wyobrażeniach, przedstawiając we wspomnieniach swoje zamiary jako fakt dokonany.

Omawiając wspomnienia Butkovskiego, należy również zauważyć, że syn Łappy, który został aresztowany z powodu donosu (złożonego przez Butkovskiego), nie brał udziału w organizacji powstania w powiecie borysowskim, przynajmniej nie potwierdzają tego oficjalne dokumenty. Przez majątek Chołopienicze w powiecie borysowskim, który należał do Łappów, w kwietniu lub maju 1863 r. naprawdę przeszedł oddział powstańców pod przewodnictwem niejakiego „kapitana Troszczyńskiego”. Jednak syn Łappy po prostu „przesiedział ten czas” w majątku. Adam Bogdanovič (ojciec klasyka literatury białoruskiej, poety Maksima Bogdanoviča), którego ojciec był poddanym Aleksandra Łappy, pisał z pewną dozą ironii (najprawdopodobniej na podstawie relacji naocznych świadków):

Lokalny oddział [powstańców – Y.S.] był niewielki: około 150–200 osób. [...] Młody Łappa [Dominik – Y.S.] dowiedziawszy się o zbliżającym się oddziale, ukrył się w piwnicy w ogrodzie: widać wyraźnie, że egoistyczne pobudki przeważyły nad patriotyzmem. [...] W naszych terenach był tylko ten oddział, który przejechał około 25 wiorst, gdyż został pokonany i rozproszony. [...] młody Łapa został aresztowany jako „osoba zamieszana”. Odsiedział trochę, a potem zaproponowano mu sprzedaż majątku „w celu wzmocnienia elementu rosyjskiego w kraju”, co też zrobił (Bogdanovič, 2012, s. 105, 111, 113).

Jednakże zeznanie Bogdanoviča również wymaga pewnego wyjaśnienia. Z dokumentów wydziału politycznego Kancelarii generał-gubernatora wileńskiego wynika,

że aresztowanie Dominika Łappy nie miało związku z pojawieniem się w jego majątku oddziału powstańców, a nastąpiło z zupełnie innego powodu. D. Łappa znalazł się w gronie tych pośredników włościańskich guberni mińskiej, którzy wiosną 1863 r. złożyli rezygnację i na podstawie tajnego rozkazu Murawjowa z dnia 23 V 1863 r. zostali aresztowani w mieście Mińska jako politycznie nieprawomyślni (LVIA, 378/154/1655, k. 3, 18, 45). Murawjow, doszukując się we wszystkich poczynaniach „polskiej szlachty” spisku, tłumaczył tę masową rezygnację chęcią pośredników włościańskich, aby „postawić rząd w trudnym położeniu” (LVIA, 378/154/1655, k. 18; Muraŭëŭ, 2016, s. 64). Przez kilka miesięcy wszyscy (około 40 osób), w tym D. Łappa, byli objęci śledztwem i zwolniono ich z więzienia dopiero w drugiej połowie września 1863 r., każdy z nich poniósł jakieś konsekwencje (LVIA, 378/154/1655, k. 45, 49, 65, 73v–74, 105–105v). Choć miński gubernator cywilny Każewnikow stwierdził, że D. Łappa jest „człowiekiem wykształconym i nie obawia się, że zostanie posądzony [o przynależność] do nieodpowiedniego nurtu” (LVIA, 378/154/1655, k. 73v), a wysłany do Mińska generał-major Czewatti doniósł Murawjowowi, że Łappa „zdecydowanie zapewnia o swoich niezmiennie wiernopoddanych uczuciach” (LVIA, 378/154/1655, k. 74), syn wygnanego gubernialnego marszałka szlachty kolejne pięć lat pozostawał pod nadzorem policyjnym w guberni mińskiej (LVIA, 378/154/1655, k. 105v, 174, 178–178v) i wraz z ojcem został zmuszony do sprzedaży swojego okazałego majątku w powiecie borysowskim. Tragedia D. Łappy polega także na tym, że areszt zbiegł się w czasie ze śmiercią jego młodej żony Adelii z domu Bułhak, która zmarła 25 V 1863 r. na „gorączkę nerwową” (Snapkovskij, 2016, s. 161) zaledwie kilka miesięcy po ślubie⁹. Warto zwrócić uwagę, że D. Łappa złożył rezygnację dwa miesiące po ślubie i w związku z tym wyjaśnił później, że „zdecydował się odejść ze służby”, „przedkładając życie rodzinne nad niespokojną służbę” (LVIA, 378/154/1655a, k. 34v).

Mówiąc o aresztowaniu gubernialnego marszałka szlachty Aleksandra Łappy, należy podkreślić, że data tego wydarzenia do chwili obecnej nie została ustalona. Jednak we fragmencie opublikowanego kilka lat temu dziennika Seweryna Römera z 1863 r., który wspomina o wydarzeniach w Wilnie, odnalaziono wpis datowany na 31 V 1863 r. (piątek), zgodnie z którym w otoczeniu autora pojawiła się plotka, jakoby miński gubernialny marszałek szlachty Łappa „po bytności swojej nie do hotelu powrócił, ale odesłany został do policji” (Römer, 2017, s. 150). Wyraźnie mowa tu o aresztowanym Łappie, którego „konwojowano” z pałacu generał-gubernatora wileńskiego Murawjowa bezpośrednio na posterunek policji. Biorąc pod uwagę, że wg raportu złożonego Murawjowowi przez tymczasowego mińskiego gubernatora

⁹ Zob. także ciekawe wzmianki o ich ślubie (oboje nie są wymienieni z imienia) w lutym 1863 r. w raportach funkcjonariuszy policji, gdzie zostało poruszone pytanie o prawomyślność polityczną ich rodzin i bliskich (Łappów, Bułhaków i in.) w związku z powstaniem styczniowym: Matvejčyk, 2014, s. 308, 311–312.

wojskowego Zabołockiego Łappa udał się z Mińska do Wilna 31 V 1863 r. (LVIA, 378/219/98, k. 34) i tego samego dnia Römer dokonał wpisu w swoim dzienniku, należy uznać, że Łappa został aresztowany dnia 31 V 1863 r., po przybyciu do Wilna, na osobisty rozkaz Murawjowa.

O tym, jak doszło do aresztowania Łappy, traktuje interesujący i ważny dla nas fragment wspomnień pochodzący z obozu zwolenników Murawjowa, który jest subiektywny i stronniczy, ale także dość szczegółowy i barwny. Piotr Čerevin, który służył za generał-gubernatora wileńskiego Murawjowa jako urzędnik do specjalnych poleceń, tak wspomina aresztowanie Łappy i swoją z nim rozmowę:

Przybywszy na wezwanie głównego naczelnika kraju do Wilna, Łappa udał się do pałacu, wprost do mnie, podobnie jak wszyscy ci, którzy nie mieli nic szczególnego do przekazania generał-gubernatorowi lub chcieli dowiedzieć się, dlaczego zostali wezwani. Zapoznawszy się ze mną, Łappa bardzo zręcznie, nie okazując wielkiej ciekawości, zapytał, czy znam powód jego wezwania. Uznawszy za możliwe wyjawienie mu tego, powiedziałem wprost, że przyczyną jest jego udział w składaniu w roku 1862 adresu szlachty guberni mińskiej do cesarza i sprzeciwienie do złożenia nowego adresu [przez włościan o ich wierności – Y.S.], iż to są powody, dla których M.N. Murawjow chce z nim porozmawiać osobiście. Wysłuchawszy mnie dość chłodno, Łappa, nie zaprzeczając w najmniejszym stopniu niczemu, co powiedziałem, zaczął szczegółowo rozwijać teorię, dlaczego to zrobił, teorię, którą można wyrazić dość krótko: takie są jego przekonania. Nie wiem, czy chciał mnie przekonać o słuszności swojego polskiego poglądu, ale swoje przemówienie zakończył słowami: „To są moje przekonania, z których nie zrezygnuję przed nikim, ani przed żadnymi kazamatami”. Było jasne, że mój pan [w tekście rosyjskim autor ironicznie używa polonizmu пан – Y.S.], zdając sobie sprawę, że gra jest z góry przegrana i że został przyłapany, chciał przynajmniej odegrać rolę męczennika, który nie wyrzeknie się przed nikim swoich przekonań. [...] Zaprosiwszy pana Łappę do sali przyjęć, udałem się do M. N. Murawjowa i przekazałem mu treść rozmowy z nieszczęsnym marszałkiem. Biednego Łappę czekała przykra niespodzianka. On, wiedząc, że jego uczynek nie doprowadzi do wysłania na Syberię ani niczego w tym rodzaju, chciał chociaż odegrać rolę cierpiącego więźnia politycznego i wygrać w oczach sprzymierzeńców. Wyobraźcie sobie jego zdziwienie, gdy M. N. Murawjow, powiedziawszy mu kilka słów, rozkazał swojemu ordynansowi aresztować Łappę, odebrać mu szablę i zawieźć na policję. Siedząc w policji z oszustami – próba stworzenia wielkiej poezji spaliła na panewce. W rzeczywistości Łappa nie spodziewał się poważnych konsekwencji, ale po spędzeniu dwóch tygodni w piwnicy został wysłany do zamieszkania w jednej z wewnętrznych guberni (Čerevin, 2020, s. 80–82).

Należy przypuszczać, że nieustaloną do tej pory dokładną datę (miesiąc i dzień) odwołania Aleksandra Łappy ze stanowiska gubernialnego marszałka szlachty (Snapkovskij, 2016, s. 159; Daŭgač, 2023, s. 151), trzeba wiązać z datą jego aresztowania. Z akt „politycznej” sprawy Łappy wynika, że przed przybyciem do Wilna nie otrzymał on dymisji od Murawjowa. Według moich ustaleń Łappa został aresztowany 31

V 1863 r. Nie odnaleziono jednak samego nakazu zwolnienia Łappy ze stanowiska, ani wzmianki o tym w innych dokumentach. W tajnej korespondencji pomiędzy Murawjowem a cywilnymi gubernatorami mińskim, wileńskim i permskim z dnia 5 VI 1863 r. Łappa jako gubernialny marszałek szlachty jest już nazywany „byłym” (LVIA, 378/219/98, k. 37–39v). Oznacza to, że Łappę albo „automatycznie” uznano za odwołanego ze stanowiska od dnia jego aresztowania, albo między 31 V 1863 r. a 5 VI 1863 r. wydano osobny rozkaz o jego usunięciu, który wciąż nie został odnaleziony.

Oczywiście, aby odizolować od społeczeństwa tak wpływowego urzędnika, jak gubernialny marszałek szlachty, Murawjow musiał formalnie przedstawić przekonujące powody. Historyk Aleksandr Milovidov, choć w innym kontekście, dowodzi, że

wpływową i zwartą grupę reprezentowali urzędnicy szlacheccy, którzy służyli z wyboru: marszałkowie szlachty, sędziowie powiatowi i pośrednicy włościańscy. Zatwierdzeni na stanowisku przez Senat, byli niezależni, a nawet nieusuwalni na swoich stanowiskach przez lokalnych gubernatorów (Milovidov, 1913, s. XLI).

Chcąc uzasadnić aresztowanie i wygnanie Łappy uznanego za „całkowicie nieprawomyślnego w stosunku do rządu”, generał-gubernator wileński był zmuszony przedstawić mu całą listę zarzutów. Z tajnych listów Murawjowa do gubernatorów cywilnych mińskiego i permskiego z dnia 5 VI 1863 r. wynika, że „zarzucił” on Łappie podpisanie „protokołu mińskiego” podczas wyborów szlacheckich w listopadzie 1862 r., jego „wywrotową” korespondencję z ministrem spraw wewnętrznych hrabią Wałujewem wiosną 1863 r., jego „przedwczesną” rezygnację ze stanowiska marszałka¹⁰ oraz, co szczególnie interesujące, treść jego rozmowy osobistej (w przeddzień wyjazdu do Wilna) z tymczasowym mińskim gubernatorem wojskowym Zabołockim, w której Łappa wyraził niewłaściwy wobec Murawjowa „swoje poglądy na bieżące wydarzenia” (LVIA, 378/219/98, k. 37–37v). Wspomniana rozmowa Zabołockiego z Łappą odbyła się 29 V 1863 r. i w formie skróconej została przedstawiona Murawjowowi wraz z tajnym raportem Zabołockiego z dnia 31 V 1863 r. (LVIA, 378/219/98, k. 34–36v). Oczywiście w formie dokumentalnej nie miała ona decydującego wpływu na losy Łappy, gdyż została przyjęta w kancelarii generał-gubernatora wileńskiego 1 VI 1863 r., czyli już następnego dnia po jego aresztowaniu, jednak ten „zapis” rozmowy wydaje się być dość istotny dla zrozumienia niektórych osobistych przekonań Łappy, jego stosunku do powstania styczniowego i zachowania na służbie (jeśli jednocześnie wierzyć w adekwatność przekazu słów Łappy przez generał-porucznika Zabołockiego). Oto, co Zabołocki pisał do Murawjowa:

¹⁰ Godne uwagi jest to, że dobrowolne złożenie rezygnacji i niechęć do jej wycofania zostało odebrane przez opinię publiczną jako jedna z głównych przyczyn aresztowania i wygnania Łappy przez Murawjowa. Pisał o tym np. z Wilna w czerwcu 1863 r. stały korespondent dziennika „Czas”, wydawanego w Krakowie (L.R., 1863).

P[an] Łappa mówił: że od samego początku ruchu starał się oddziaływać na szlachtę swoimi radami, ale przy rozgorączkowanych umysłach nie mógł osiągnąć powodzenia; że mało znaczący ludzie, którzy nigdy nie mieli głosu ani wpływów, chcąc poprawić swoją reputację, deklarują teraz okrzykami i podburzaniem swój patriotyzm, a ponieważ jest ich wielu, zagłuszają ludzi rozsądnych; że kobiety i młodzież są również bardzo rozgorączkowane, te pierwsze podjudzają [nastroje], podczas gdy ci drudzy podejmują się działań; że on nawet teraz radami i napomnieniami stara się odwieść swoich współbraci [szlachtę – Y.S.] od głupich uczynków; ale choćby nawet zesłano go na Syberię, nie wskazałby tych osób, albowiem wówczas dla niego i jego dzieci, z pokolenia na pokolenie, nie byłoby życia¹¹, tylko pogarda – jest wiele tego przykładów. Ludzie, którzy w 1831 roku pozostali wierni [rządowi – Y.S.], – a nawet ich dzieci – pozbawieni są szacunku i wyalienowani ze społeczeństwa. Jego własne córki prosiły go, aby był wierny [rządowi – Y.S.], ale nikogo nie wydawał. Jeden z jego synów w jego obecności powiedział do podżegaczy, którzy pozostali na marginesie sprawy: „Mówicie o patriotyzmie, namawiacie innych do wzięcia udziału w buncie, do pójścia do band; ale nie ufam wam. Jesteście tylko krzykaczami, którzy pozostają z tyłu i podlegają innym”. [...] Na koniec stwierdził, że wielka surowość jest również słaba: po egzekucji Ciundziewickiego¹² 80 osób ponownie weszło do band. Ludność polska dąży do narodowości i dlatego trudno ją uspokoić. On sam nie może wypowiedzieć się na temat jakie podjąć działania; ale obawia się, że zamieszki potrwać do jesieni. [...] Powodem, dla którego poprosił o zwolnienie, były obowiązki na majątkach wymagające jego obecności. Kiedy powiedziałem mu o wniosku, do którego doszedłem – że nie powinien być zwolniony, i że powinien zostać z nami, aby wspierać miejscowe władze w zaprowadzaniu porządku w kraju – zadeklarował gotowość pozostania [na stanowisku marszałka – Y.S.]. Prosił jednak o możliwość czasowych wyjazdów z Mińska do majątku, aby opiekować się gospodarstwem (LVIA, 378/219/98, k. 35–36v).

Jak wynika z powyższego tekstu, wszystko, co Łappa powiedział Zabołockiemu, przemawiało na jego korzyść. Jego dobrowolna rezygnacja nie sprawiała wrażenia politycznej demonstracji, ani próby zerwania stosunków między szlachtą guberni mińskiej a rządem carskim. Przedstawione rozumowanie Łappy nie świadczyło też o żadnej sympatii dla powstania styczniowego. Nie ma w nim nawet śladu, że wykorzystując swoje możliwości jako urzędnik, wykonywał on jakkolwiek pracę konspiracyjną na korzyść obozu „białych”. Należy podkreślić, że poza bezpodstawnymi stwierdzeniami we wspomnieniach Murawjowa i jego byłych podwładnych, nie ma żadnych dokumentów potwierdzających bezpośredni lub pośredni udział Łappy w ruchu rewolucyjnym na rzecz odrodzenia polskiej państwowości (Ramotowska, 1990, 1999).

¹¹ Podkreślone zdanie zostało wyróżnione niebieskim ołówkiem w kancelarii Murawjowa.

¹² Michał Joachim Ciundziewicki (1839–1863), syn borysowskiego powiatowego marszałka szlachty, porucznik 3. brygady artylerii polowej lekkiej, uczestnik powstania styczniowego, stracony 21 V 1863 r. w Mińsku na rozkaz Murawjowa.

Odrzucenie przez Łappę idei zbrojnego powstania mogło wynikać z jego pragmatycznego podejścia oraz zaangażowania w większym stopniu w sferę gospodarczą i kulturalną. Niezbyt interesowały go kwestie reorganizacji politycznej, zwłaszcza jeśli wiązały się z konfrontacją z władzą państwową. „Zawsze byłem oddany spokojnej pracy i porządkowi, a nie jakimkolwiek politycznym marzeniom” – tak Łappa napisze o sobie w lutym 1866 r. z wygnania (LVIA, 378/219/98, k. 55v). Można go uznać za lojalnego poddanego Imperium, a nawet za osobę nieco apolityczną. W owych czasach taki sposób postępowania był dość powszechny wśród właścicieli ziemskich i urzędników wybranych przez szlachtę. Jako wyraźne przykłady można przytoczyć niektórych współczesnych Łappy. Inżynier-sztabskapitan Jan de-Lippe-Lipski, witebski gubernialny marszałek szlachty (od 1859 do 1861 r.), „stronił od wszelkich ekscesów politycznych i zajmował się pomnażaniem i tak już olbrzymiego majątku” (Szpopier, 2003, s. 517). Generał-porucznik Wasilij Korwin-Krukowski (ojciec wybitnej naukowczynie Zofii Kowalewskiej, pierwszej na świecie kobiety będącej profesorem w dziedzinie matematyki), również zajmujący stanowisko witebskiego gubernialnego marszałka szlachty (od 12 VII 1863 r. do 28 I 1864 r.), „był pochodzenia polskiego” i „ze względu na swe skłonności był pół-Rosjaninem”, „nie brał [...] ani bezpośredniego, ani pośredniego udziału w samym powstaniu, w którego zwycięstwo nie wierzył”, ale „rozsądnie nie wypowiadał swych poglądów i surowo zabronił wszelkich rozmów o polityce zarówno w czasie wspólnych posiłków, jak i w ogóle w czasie rodzinnych pogawędek” (Kowalewska, 1978, s. 153, 155–156). Wielki właściciel ziemski z guberni grodzieńskiej i augustowskiej hrabia Aleksander Bisping, „majętny i śmiało przeciw powstaniu idący” (Bisping, 2017, s. 129), „przez cały rok 1863 [...] zajmował się wyłącznie sprawami domowymi” i „znacznie bardziej niż polityką [...] interesował się sprawami gospodarczymi” (Radzûk, 2019, s. 221–222).

Białoruski badacz Alâksandr Fâduta błędnie (z powodu zbyt powierzchownej analizy źródeł) twierdzi, jakoby Łappa został aresztowany przez Murawjowa właśnie za „grzech przeszłości” – podpisanie „protokołu mińskiego” podczas wyborów szlacheckich w listopadzie 1862 r. (Muraŭëŭ, 2016, s. 177–178, przyp. 96). O przyczynach aresztowania i wygnania Łappy trafnie pisze polski historyk Grzegorz Błaszczuk, polemizując z rozpowszechnioną w literaturze opinią:

Formalnym pretekstem było rzekome jego [Łappy] pozwolenie na wniesienie do protokołu sejmiku szlacheckiego w Mińsku w 1862 r. wniosku o przyłączenie gub. mińskiej do Królestwa Polskiego, co było nieprawdą. Faktycznie chodziło o to, że zdaniem generał-gubernatora wileńskiego Michała Murawjowa [Łappa] był „głównym działaczem buntu”, obok Wiktora Starzeńskiego (Błaszczuk, 2022, s. 473).

Swoich podejrzeń co do udziału Łappy w powstaniu styczniowym Murawjow nie mógł potwierdzić dokumentami (i nie mógłby tego zrobić), a więc bezpodstawnie

ogłosił go „całkowicie nieprawomyślnym”¹³. Kilka lat później, 28 II 1866 r., już do następcy Murawjowa, von Kaufmana, Łappa z Petersburga napisał:

Po przesłuchaniu tysięcy oskarżonych, donosach na mnie i rewizjach w moich majątkach, przeprowadzonych za rządów hrabiego Murawjowa, nic nie zostało odkryte ani znalezione, co mogłoby świadczyć o moim udziale lub sympatii dla szalonego buntu 1863 roku (LVIA, 378/219/98, k. 56v).

Łappa nie spędził „w piwnicy” nawet tych dwóch tygodni, o których pisał Čerevin (2020, s. 82), „prawa ręka” Murawjowa, w swoich wspomnieniach, bo już 5 VI 1863 r. został wysłany z Wilna „w towarzystwie żandarmów do permskiego gubernatora na zamieszkanie pod ścisłym nadzorem policji w jednym z odległych powiatów guberni permskiej – według decyzji miejscowego gubernatora” (LVIA, 378/219/98, k. 37–39v).

Sam Murawjow nie wysyłał zesłańców do konkretnych osad tej czy innej guberni. Zazwyczaj wygnańcy przybywali do gubernialnego miasta i już lokalna władza kierowała ich dalej. Uczestniczka powstania styczniowego Jadwiga Prendowska została, podobnie jak Łappa, zesłana do guberni permskiej i tam osiedliła się w mieście Kungur, tak wspomina swój przyjazd do Permu:

W Permie stanęliśmy [...] przed kancelarią gubernatora. Ale tu byliśmy bardzo łaskawie przyjęci. [...] Gubernator porozumiewał się jak mógł, pytał, do którego powiatowego miasta chcę jechać. Nie znając warunków żadnego, wybór był niemożliwy. Sam po namyśle wybrał dla nas Kungur jako powiat najbliższy i już najliczniej zapełniony wygnańcami, więc mogący dostarczyć dobrego towarzystwa (Prendowska, 1962, s. 269).

W literaturze naukowej, ostatni (na wygnaniu) okres życia Aleksandra Łappy jest przedstawiony niekompletnie i niekonsekwentnie. Błaszczyk ogranicza miejsca zesłania Łappy Kungurem w guberni permskiej i Kremienczugiem w guberni połtawskiej (Błaszczyk, 2007, s. 208; 2022, s. 473). Inny polski historyk Dariusz Szpoper, porównując dane z niektórych opracowań i mało znanych źródeł, podejmuje próbę ustalenia dokładnych i zgodnych z chronologią miejsc zamieszkania Łappy na wygnaniu i wymienia osady „Karzgar”, Kungur, Kremienczug (Szpoper, 2003, s. 541, przyp. 83). Białoruski historyk Dzmityj Matwejczyk uznaje za miejsce zesłania Łappy tylko gubernię permską, a dokumentalne informacje o jego zesłaniu do guberni nowogrodzkiej bepodstawnie uważa za mylne, jednocześnie błędnie twierdząc, że

¹³ Z drugiej strony, działania Murawjowa przeciwko Łappie jako wielkiemu właścicielowi ziemskiemu „polskiego pochodzenia” i wybranemu liderowi szlachty całej guberni wyglądają całkiem spójnie, jeśli uznać je za praktyczne zastosowanie tezy Murawjowa o nielojalności elit szlacheckich „Kraju Północno-Zachodniego” (patrz: Polunov, 2023, s. 81).

przed powstaniem styczniowym Łappa mieszkał w miejscowości Kroszyn w powiecie nowogródzkim¹⁴ (Matvejčyk, 2016, s. 332, nr 3339).

Na podstawie korespondencji z „politycznej” sprawy Łappy (niekompletnej) i kilku innych źródeł, możliwie najpełniej odtworzono i określono zasięg geograficzny jego życia na wygnaniu, budując chronologiczny ciąg lokalizacji Łappy. Ostatnie dwa lata jego życia (1868–1869) zostały opisane epizodycznie, nie ma żadnej wzmianki o zamieszkiwaniu Łappy w guberni połtawskiej. Jedynym znanym źródłem wypełniającym tę lukę jest biogram o Aleksandrze Łappie, który opracowali wydawcy wspomnień Jakuba Gieysztor na podstawie informacji otrzymanych od Dominika Leona Łappy, jego najstarszego syna. Biogram zawiera następującą treść: „W r[oku] 1868 pozwolono Ł[appe] zamieszkać w Kremieńczugu, gub. połtawskiej, gdzie miał on zamiar zająć się handlem drzewem. W kilka miesięcy wszakże później w r[oku] 1869 życie tutaj zakończył” (Gieysztor, 1913, s. 345). Wyniki tego etapu badań ilustruje tabela 1.

Najtrudniejszymi dla Łappy były pierwsze dwa lata wygnania, które spędził na Uralu w mieście Kungur guberni permskiej¹⁵. Okresowo przebywały tam jego dzieci i wnuki (Lapšina, 2013; Prendowska, 1962, s. 286). W maju 1865 r. jego zięć inżynier-pułkownik Michał Gattowski tak pisał do nowego generał-gubernatora wileńskiego von Kaufmana o sytuacji wygnanego Łappy:

Surowy północny klimat, rozłąka z rodziną przy 65 latach życia i całkowicie bezwinne wygnanie zabijają starca; a jego majątek, jeszcze trzy lata temu dość pokaźny, teraz jest zrujnowany (LVIA, 378/219/98, k. 40–40v).

J. Prendowska pozostawiła wspomnienia, zawierające unikatowe i szczegółowe informacje o późnym okresie życia Łappy oraz jego rodzinnym środowisku w Kungurze:

[Marszałek Łappa] Miał przy sobie córkę, rozwódkę, panią Bykowską [Marię – Y.S.]. Sam wysoki, szczupły, siwy, dość rozumny i sympatyczny stary człowiek. Córka dziwnie brzydka, ograniczona, bez żadnego powabu, fatalnie mówiąca, raczej ciągnąca wyrazy najkrzykliwszym głosem w świecie. Żyli dostatnio, przywieźli sobie kucharza, mieli obszerne mieszkanie i przyjmowali co tydzień. Marszałek u nikogo nie bywał, tłumacząc się wiekiem i zdrowiem, nas jednak młodych rewizytował i zachodził czasem na gawędkę. W lecie przyjechała do niego druga córka, też Bykowska [Aleksandra – Y.S.], z dwoma wnuczkami bardzo ładnymi i dobrze wychowanymi. Starsza przyjechała do dziadka po błogosławieństwo, gdyż szła za mąż za Żelińskiego; młodsza – ładny, wesoły podłotek. Był też i syn Bolesław Łappa, elegancki

¹⁴ Ta błędna informacja Matvejčyka o pobycie Łappy w Kroszynie została później bez jakiegokolwiek weryfikacji przeniesiona do słownika Błaszczyka (2022, s. 473).

¹⁵ Więcej informacji o życiu w Kungurze wygnanych Polaków, wśród których był Aleksander Łappa, zob.: Żywek, 2015.

Tabela 1. Miejsca zamieszkania byłego mińskiego gubernialnego marszałka szlachty Aleksandra Łappy w okresie zesłania (lata 1863–1869)

Czas	Miejsce	Tryb	Podstawa prawna
od czerwca 1863 do czerwca-lipca 1865	Kungur guberni permskiej	pod nadzorem policji	
od czerwca-lipca 1865 do marca 1866	Stara Russa guberni nowogrodzkiej	pod nadzorem policji	
od marca 1866 do 17 VI 1867	gubernia mińska	tymczasowo („dla załatwienia spraw w majątku”)	specjalne zezwolenie ministra spraw wewnętrznych P. Wałujewa z 16 II 1866 (na 4 miesiące); rozkazy wileńskiego general-gubernatora K. von Kaufmana z 20 VIII 1866, I IX 1866 i 20 X 1866
10 VII 1867–2 VIII 1867	Sankt-Petersburg, Narwska działka, I. rewir, I. rota Izmajłowskiego pułku, budynek 12	tymczasowo	
od września do października-listopada 1867	gubernia mińska	tymczasowo	zezwolenie wileńskiego general-gubernatora E. Baranowa z I IX 1867 (do I XI 1867)
21 XII 1868–5 I 1869	Sankt-Petersburg, „przy moście Alarczyn”; dom Kokina, mieszkanie 11	bez nadzoru policji	
od końca marca do czerwca-lipca 1869	gubernia mińska	tymczasowo („dla [załatwienia] różnych spraw prywatnych [...] i podziału [między synów] majątku zmarłej żony”)	zezwolenie wileńskiego, kowieńskiego, grodzieńskiego i mińskiego general-gubernatora A. Potapowa (na 4 miesiące)
od czerwca-lipca 1869 r. do śmierci (8 VIII 1869)	Kremieniczug guberni połtawskiej	bez nadzoru policji	

Źródła: LPAH, f. 378/160/227, k. 3; 378/219/98, k. 37–114; Gieysztor, 1913, s. 345; Lapšina, 2013; Vnutrennie izvestiá, 1869, s. 3.

młodzieniec, ale ten podobno nie robił zaszczytu ojcu. W każdym razie widocznym było, że to poważny i zamożny dom litewski (Prendowska, 1962, s. 286).

Dla porównania, w paszporcie zagranicznym wydanym ponad 20 lat wcześniej (20 II 1842) Łappa był charakteryzowany następująco: wzrost – 2 arszyny 8 werszków (około 178 cm), włosy i brwi – ciemny blond, oczy – szare, nos – średni, usta i broda – zwyczajne, twarz – szczupła (LVIA, 378/50/1479, k. 2).

We wspomnieniach Prendowskiej jest jeszcze jeden dosyć istotny epizod, który ujawnia rzeczywisty – negatywny – stosunek Łappy do powstania styczniowego i który świadczy o tym, że wśród ideowych uczestników powstania na zesłaniu był on swego rodzaju „czarną owcą”:

W najsilniejsze upały marszałek Łappa wyjeżdżał do kraju – uwolniony. Glücksohn agitował, aby mu urządzić zbiorowe pożegnalne przyjęcie. Młodzież odmówiła udziału ze względu, że stary [Łappa – Y.S.] odezwał się kiedyś źle o należących do powstania. Glücksohn więc sam zaprosił kilkanaście osób i podwieczorkiem ugościł już wyjeżdżającego. U niego pożegnaliśmy marszałka i jego córkę panią Bykowską. Widocznie przykrą im była nieobecność młodzieży (Prendowska, 1962, s. 332).

Z przytoczonych tu faktów wynika, że wygnanie Łappy nie oznaczało, że był on zmuszany do pobytu bez przerwy w jednym miejscu. Przykładowo, dzięki specjalnym zezwoleniom ministra spraw wewnętrznych hrabiego Wałujewa i generał-gubernatora wileńskiego von Kaufmana ponad rok (od marca 1866 r. do czerwca 1867 r.) Łappa przebywał w guberni mińskiej w związku ze sprawami gospodarczymi i majątkowymi (głównie w celu przygotowania swoich majątków do przymusowej sprzedaży). Umożliwienie tak niezwykle długich jak dla zesłańca politycznego „wakacji” wynikało w dużej mierze ze stanu jego zdrowia. W dokumentacji medycznej Łappy z dnia 9 VIII 1866 r. czytamy:

[Łappa] od ponad 20 lat ciągle choruje na wątrobę i reumatyzm, bardzo często chorował na żółtaczkę, [...] przy tym wszystkim cierpi na duszności, częste bóle głowy, brak apetytu i inne objawy niestrawności (LVIA, 378/219/98, k. 63–63v).

O tym, że jego „historia medyczna” nie jest przesadzona świadczy także proste porównanie z innym dokumentem, który wydano prawie 25 lat wcześniej (16 II 1842 r.), – zaświadczeniem lekarskim, według którego Łappa już wtedy cierpiał z powodu „uszkodzenia wątroby” (LVIA, 378/50/1479, k. 3). Zatem starzejący się Łappa został przez Murawjowa wysłany na wygnanie w podeszłym wieku, z licznymi i poważnymi chorobami przewlekłymi.

Dokumenty okresu wygnania z „politycznej sprawy” Łappy są cenne także z tego powodu, że wiele z nich stanowi podsumowanie oraz refleksję (ze strony samego Łappy lub jego bliskich) nad jego drogą służbową, co pozwala lepiej zrozumieć jego przekonania ideowe i poglądy społeczno-polityczne. Listy, podania i prośby

kierowane do wysokich urzędników, głównie generał-gubernatorów wileńskich, którzy przyszedli po Murawjowie, miały na celu wzbudzenie litości dla Łappy, złagodzenie jego losu zesłańca oraz umożliwienie mu powrotu do stałego miejsca zamieszkania w guberni mińskiej. Mimo że mają charakter apologiczny (autoapologiczny) i zawierają pewną dozę patosu, pozwalają jednak lepiej zrozumieć Łappę oraz spojrzeć na niego oczami jego najbliższych i znajomych. Zięć Łappy, inżynier-pułkownik Gattowski, 6 V 1865 r. pisał do generał-gubernatora wileńskiego von Kaufmana:

Łappa, mając zdolności a wykształcenie, przez 30 lat swoją poprawnością zmuszał milczeć wszystkich oszczerców w całej guberni, został dla swoich poddanych dobroczyńcą, był naprawdę szanowany przez wszystkich gubernatorów Kraju Zachodniego i ani w 1831, ani w 1863 nie podał cienia podejrzeń o [wrogie] intencje polityczne (LVIA, 378/219/98, k. 40v).

Dnia 15 VIII 1865 r. Łappa osobiście napisał z miasta Stara Russa do von Kaufmana:

Podpisanie protokołu podczas wyborów w Mińsku [w listopadzie 1862 r. – Y.S.] zostało przeze mnie dokonane bez żadnych nagannych marzeń, [...] a jeśli budziło to wątpliwości w moich uczynkach, to moje stracone majątkości, zdrowie oraz długoletnia służba mogą być rozpatrzone jako kara za moją niedyskrecję w poglądach politycznych (LVIA, 378/219/98, k. 41v).

Pół roku później, 28 II 1866 r., z Petersburga Łappa pisał do tego samego generał-gubernatora o własnej wierności carowi i charakterze swojej działalności jako gubernialnego marszałka szlachty:

Przez całe swoje życie i w trakcie wieloletniej służby na wybieralnych stanowiskach wielokrotnie miałem okazję zaprezentować dowody: mego niezachwianego oddania prawowitej władzy i głęboko zakorzenionych we mnie wiernopoddańczych uczuć wobec naszego cesarza, co było dobrze znane wszystkim moim byłym przełożonym. Skierowanie wszystkich moich działań i trosk na ulepszenie rolnictwa w dużej skali, nabytki, jakich dokonałem ostatnio w znacznych majątkach ziemskich, a także wychowanie dzieci w duchu rosyjskim¹⁶ w Liceum cesarskim i Szkole Prawoznawstwa, mogą też zostać dowodem na to, że byłem zawsze oddany spokojnej pracy i porządkowi, a nie jakimkolwiek politycznym marzeniom. Przy zapalnym stanie umysłów i demokratycznym kierunku pewnej części szlachty, dokładałem wszelkich starań, aby powstrzymać społeczeństwo od namawiania do nieporządków, ale za poglądy, które publicznie głosiłem, byłem tylko prześladowany przez partię, która starała się mieć przewagę nad pozostającą w spokoju większością i dlatego nie mogłem skutecznie wpływać na całą klasę szlachecką, a tym bardziej nie miałem możliwości działania na rzecz uspokojenia rozpalonych umysłów, niepokojących całe społeczeństwo (LVIA, 378/219/98, k. 55–55v).

¹⁶ Podkreślone zdanie zostało wyróżnione w Kancelarii generał-gubernatora wileńskiego ołówkiem ze znakiem „?!“ na marginesach.

W swoim podaniu z Petersburga do generał-gubernatora wileńskiego Eduarda Baranowa z 10 VII 1867 r. Łappa pisał o sobie jako o ofierze bezpodstawnych oskarżeń Murawjowa o jego zaangażowaniu w powstanie styczniowe:

Chociaż zostałem zesłany w trybie administracyjnym do guberni permskiej z rozkazu byłego naczelnika Kraju Północno-Zachodniego, hrabiego Murawjowa, nie brałem żadnego udziału w buncie, nie okazywałem mu żadnej sympatii i nie było ponownego rozpatrzenia sprawy o moim udziale w buncie (LVIA, 378/219/98, k. 85v–86).

Warto zauważyć, że apel Łappy do Baranowa odnosił się do już cytowanego Čerevina, który w swoich wspomnieniach cynicznie przedstawił Łappę jako ofiarę jego intryg i donosów:

Minęły cztery lata i ponownie, przypadkowo, spotkałem się z Łappą w Petersburgu, gdzie, nie wiem w jaki sposób, starał się o powrót do ojczyzny. Minister spraw wewnętrznych Wałujew, oczywiście, bardzo bardzo mu pomagał. Trzeba było posłuchać przemówienia Łappy: zarówno błędny donos od chłopów, jak i błędny rozkaz władzy, która wzięła go za innego, i gniew Polaków, którzy oczerniali jego jako jedynego oddanego prawowitej władzy, – wszystko zostało wyrażone i poparte przez Wałujewa przed ówczesnym generał-gubernatorem Baranowem. Niestety polegało na tym, że jeszcze żyłem i pamiętałem tę rozmowę. Prośba Łappy została odrzucona Čerevin, 2020, s. 82).

Punktem zwrotnym w życiu wygnanego Łappy stał się listopad 1868 r., kiedy to z rozkazu cesarza został on zwolniony spod dozoru policyjnego i uzyskał pozwolenie na zamieszkanie gdziekolwiek poza terytorium „Kraju Północno-Zachodniego”, gdzie, jak i wcześniej, mógł wjeżdżać tylko na ograniczony czas za specjalnym zezwoleniem (LVIA, 378/219/98, k. 102). Łappie nigdy nie umożliwiono spełnienia jego najskrytszego pragnienia – ponownego osiedlenia się na stałe w guberni mińskiej. „Nie pozwolono mu wrócić do ojczyzny – „przywódca buntowniczych idei” nawet po sześciu latach był postrzegany przez władze lokalne jako bardziej niebezpieczny niż ci, którzy otwarcie stanęli przeciwko rządowi z bronią w ręku” (Marozaŭ, 2019, s. 169). Tak opisał współczesny białoruski historyk los byłego grodzieńskiego gubernialnego marszałka szlachty hrabiego Wiktora Starzeńskiego, który niemal dokładnie powtórzył los swojego kolegi Aleksandra Łappy.

Ostatnie miesiące życia Łappa spędził w mieście Kremienczug w guberni połtańskiej, gdzie „miał on zamiar zająć się handlem drzewem” (Gieysztor, 1913, s. 345). Dokładną datę jego śmierci udało mi się ustalić dzięki nekrologowi opublikowanemu w petersburskim dzienniku „Nowyje wriemia”, który był wówczas wydawany przez Adama Kirkora, słynnego publicystę, historyka i archeologa, byłego urzędnika Wileńskiej Izby Skarbowej. Nekrolog ten jest bardzo krótki i odnotowuje jedynie fakt śmierci byłego mińskiego gubernialnego marszałka szlachty Łappy, który zmarł 8 VIII 1869 r. w Kremienczugu (Vnutrennie izvestiâ, 1869, s. 3). Już sama

wzmianka w stołecznej prasie o śmierci nieprawomyślnego zesłańca, podejrzanego o udział w powstaniu styczniowym, może wzbudzić zaskoczenie. Jednakże Kirkor najprawdopodobniej nie mógł sobie pozwolić na przemilczenie śmierci wieloletniego towarzysza i rodaka (podobnie jak Łappa, pochodził on z guberni mohylewskiej). Bardziej szczegółowy nekrolog nie przeszedłby zapewne przez cenzurę. Pięć dni później informacja o śmierci Łappy z dziennika „Nowyje wriemia” została przedrukowana przez lokalną gazetę „Minskie gubernskie wedomosti” w dziale „Różne wiadomości” części nieoficjalnej (Raznye izvestiâ, 1869, s. 2). Szanowany niegdyś wysoki urzędnik, który tak wiele zrobił dla guberni mińskiej, został wspomniany jedynie suchą wzmianką o swojej śmierci. Kilka linijek w głównej gazecie gubernialnej, zagubionych w natłoku istotnych i mniej ważnych wiadomości, to wszystko, co po nim pozostało. Oczywiście w Mińsku również opublikowanie szczegółowego nekrologu Łappy było niemożliwe.

W jednym z sierpniowych numerów „Kurjera Warszawskiego” z 1870 r. znalazłem ogłoszenie o nabożeństwie żałobnym w kościele św. Barbary w Warszawie z okazji pierwszej rocznicy śmierci Łappy:

Jutro, 20 sierpnia jako w pierwszą rocznicę śmierci ś.p. Aleksandra Łappy, byłego Marszałka Szlachty gubernji Mińskiej, odbędzie się żałobne nabożeństwo o godzinie 9-tej rano w kościele Ś-tej Barbary przy ulicy Nowogrodzkiej, o czem pozostały syn do wiadomości Znajomych podaje ([Nekrologia], 1870).

O innym żałobnym nabożeństwie, ale już w kościele św. Aleksandra w Warszawie, po 13 latach od tego nabożeństwa w pierwszą rocznicę śmierci, znalazłem ogłoszenie w listopadowym numerze tegoż „Kurjera Warszawskiego” z roku 1883:

Dnia 27 b[ieżącego] m[iesiąca], we wtorek, o godzinie 9 i pół zrana, w kościele św. Aleksandra, odbędzie się żałobne nabożeństwo za duszę ś.p. Aleksandra Łappy, b[yłego] marszałka gubernji mińskiej, na które córka zaprasza rodzeństwo, krewnych i przyjaciół (Nekrologia, 1883).

Nie udało mi się jednak ustalić miejsca pogrzebu Łappy na podstawie dostępnych źródeł. Istnieją pośrednie podstawy, aby sądzić, że mógł on zostać pochowany w samym gubernialnym Mińsku. Kiedy w 1907 r. zmarła jedna z jego młodszych córek, Maria (z pierwszego małżeństwa – Bykowska, z drugiego – Korewo), w gazecie „Świat” został opublikowany jej nekrolog, w którym podano, że jej ciało przewieziono z Warszawy do Mińska, gdzie pochowano „w grobowcu rodzinnym” (Ś.p. Marya z Łappów Korewina, 1907). Prawdopodobnie jeden z przedstawicieli rodziny Łappów został już pochowany w Mińsku. Mógł to być jej młodszy brat Waclaw Jan (1846–1903), który pełnił funkcję członka Zarządu Mińskiego Banku Handlowego (od 1895 do 1902 r.), następnie członka Dumy Miejskiej Mińskiej – do dnia swojej śmierci (Snapkovskij, 2016, s. 162). Mało jednak prawdopodobne, aby pojedynczy pochówek Waclawa Jana lub kogoś innego z jego rodziny został nazwany grobowcem

rodzinnym w nekrologu Marii. Przed nią musiały być tam pochowane co najmniej dwie osoby, z których jedną mógł być były miński gubernialny marszałek szlachty Aleksander Łappa. Niestety, dziś trudno o zweryfikowanie tej wersji, gdyż w znanych wykazach pochowanych na nekropoliach rzymskokatolickich w Mińsku (cmentarzach Kalwaryjskim i Złotogórskim), sporządzonych głównie na podstawie zachowanych inskrypcji nagrobnych i ksiąg metrykalnych, nie ma odpowiednich nosicieli nazwiska Łappa i Korewo (Zaval'nûk i Sakaloŭskaâ, 2019, s. 223, 253–254; Zaval'nûk i Sakaloŭskaâ, 2022, s. 163, 181–182).

Jeśli chodzi o losy pokaźnych majątków Aleksandra Łappy, to na podstawie ustawy z 10 XII 1865 r. cała jego majątność ziemska jako należąca do „osoby wydalonej z regionu [Północno-Zachodniego] z powodu nieprawomyślności politycznej” podlegała przymusowej sprzedaży w ciągu dwóch lat osobom „pochodzenia rosyjskiego” (LVIA, 378/219/98, k. 85–85v, 97–97v; Wiech, 2018, s. 140–141). W 1867 r. jego majątki Rudobiełka oraz Kosarzyce w powiecie bobrujskim (ogółem – około 25 000 dziesięcin ziemi) zostały sprzedane „za bezcen” urzędnikowi Ministerstwa Spraw Zagranicznych, kamerjunkrowi baronowi Aleksandrowi Wranglowi, a majątek Chołopienicze w powiecie borysowskim (ponad 7500 dziesięcin ziemi) kupił od Łappów cenzor Petersburskiego Komitetu Cenzury, rzeczywisty radca stanu Rudolf Wilcken (Drozd, 2012, s. 100–101, nr 402, s. 307, nr 1448; Gieysztor, 1913, s. 345; *Vedomost'*, 1867, s. 39). Udało się zachować tylko rodzinne majątki zmarłej żony Aleksandra Łappy – Chołopienicze i Faszczewka w powiecie bobrujskim, które odziedziczyły ich dzieci (Drozd, 2012, s. 296, nr 1403–1404). Chroniona wysiłkiem kilku pokoleń Łappów Rudobiełka, przechodząc od jednego właściciela do drugiego, jeszcze przez długi czas pozostawała jednym z najpiękniejszych majątków guberni mińskiej. W II poł. lat 80. XIX w. należąca już do generał-majora Ottona Lilienfelda (od 1874 r.) Rudobiełka nadal nie traciła na świetności:

Dobra te mają 600 włók, przeważnie w puszczech i nizinach lesistych, grunta lekkie, łąk wielka obfitość; dwa młyny, smolarnie i dziegiarnie, tudzież propinacje dają wielki dochód dziedzicowi; chów bydła systematyczny. Kaplica katol[icka] parafii Choromce. Rezydencya wspaniała, sady fruktowe obszerne z ogrodnictwem (Jelski, 1888, s. 943).

Nawet 20 lat po tym opisie w „Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich” pomyślność gospodarcza majątku Rudobiełka nadal była kojarzona z nazwiskiem Aleksandra Łappy. Oto co pisał w październiku 1908 r. autor notatki w gazecie „Goniec Wileński”, informując czytelników o ślubie Janiny Łappy, wnuczki mińskiego gubernialnego marszałka szlachty (córki jego syna Wacława Jana), i agronoma Zygmunta Rewieńskiego (administratora dóbr hrabiego Jerzego Czapskiego i znanego działacza z Mińskiego Towarzystwa Rolniczego) w majątku Zawołoczyce w powiecie bobrujskim:

Rodzina Łappów posiada tu rozległe dobra Rudobiełka, które ś.p. marszałek Łappa zmuszony był [...] sprzedać za półdarmo, sam zaś został wygnany z kraju. Dobra te słynęły w swoim czasie z postępu w gospodarstwie, a właściciel był znany, jako znakomity na owe czasy rolnik. Ślady meljoracji ówczesnych dziś są jeszcze widoczne. W stanie obecnym klucz rudobielski, po przejściu przez rąk wiele, jest przeznaczony na parcelację (Ego, 1908).

Informacja z literatury popularno-naukowej, że nieruchomości (majątek Rudobiełka i in.) zesłanego Aleksandra Łappy zostały skonfiskowane oraz podlegały przymusowej sprzedaży w ciągu czterdziestu ośmiu godzin i zostały przejęte przez znanego publicystę, wydawcę, krytyka i redaktora gazety „Moskovskie wedomosti” Michaiła Katkowa (Życka i Łęska, 1939, s. 43), jest błędna. W rzeczywistości majątki Rudobiełka i Kosarzyce na przełomie XIX i XX w. stały się własnością rodziny zięcia Katkowa – radcy stanu Michaiła Iwanienki (urzędnika do specjalnych poleceń przy generał-gubernatorze moskiewskim), którego jedna z córek, Olga, wyszła za mąż za barona Piotra Wrangla (Gieysztor, 1913, s. 345; Drozd, 2013, s. 212), wybitnego przywódcę „białej” kontrewolucji w Rosji po roku 1917.

* * *

Przejęcie władzy przez Michaiła Murawjowa na stanowisku szefa generał-gubernatorstwa wileńskiego chronologicznie zbiegło się z dobrowolną rezygnacją Aleksandra Łappy ze stanowiska mińskiego gubernialnego marszałka szlachty, która od razu przykuła uwagę nowego generał-gubernatora. Łappa w wyniku niefortunnego zbiegu wydarzeń stał się ofiarą coraz to bardziej samowolnej i represyjnej polityki Murawjowa. Aresztowanie i zesłanie ważnego urzędnika szlacheckiego na Ural, usankcjonowane przez generał-gubernatora wileńskiego, nie tylko spowodowało nieodwołalne odejście Łappy z areny społeczno-politycznej Imperium, ale także z góry wyznaczyło mu społeczną i ekonomiczną marginalizację do końca życia, a w pewnym sensie także i śmierć.

Aleksander Łappa pozostawił po sobie liczne potomstwo, które kontynuowało stary litewsko-białoruski szlachecki ród Łappów. Z 14 dzieci, które były owocem jego związku małżeńskiego z Antonina Komar¹⁷, pięcioro zmarło w wieku dziecięcym, a reszta Łappów związała się z takimi rodami ziemiańskimi, jak Bułhakowie, Bykowscy, Gattowsy, Lubańscy, Berezowscy, Korewowie, Kielczewscy, Wiszczyńscy, Popławscy i in.

Spośród synów Łappy największą karierę zrobił, już kilkakrotnie wspomniany, najstarszy syn Dominik Leon, który przez prawie 20 lat był głównym księgowym Zarządu Kolei Poleskich w Wilnie (od 1885 do 1904 r.). Doszedł do rangi radcy stanu¹⁸. Zmarł 22 XI 1914 r. w wieku 83 lat i został pochowany 25 XI 1914 r. w Wilnie

¹⁷ Więcej o tym patrz: Snapkovskij, 2016, s. 161–162.

¹⁸ W tej randze urzędniczej jest on wskazany w metrykalnym akcie jego zgonu (LPAH, f. 1507/1/26, k. 15, nr 54) i nekrologu (Ś.p. Dominik Łappa, 1914), jednakże literatura przedmiotu podaje, że przeszedł na emeryturę w randze rzeczywistego radcy stanu (Volkov, 2016, s. 365).

na cmentarzu rzymskokatolickiej Parafii Św. Piotra i Pawła (LVIA, 1507/1/26, nr 54; Ś.p. Dominik Łappa, 1914).

Jego córka Maria (1834–1907), po pierwszym mężu Bykowska, o której już kilkakrotnie wspomniano powyżej, zyskała miano „jednej z wybitnych obywaterek Litwy”. Była również w związku małżeńskim z Pawłem Korewo (1840–1906), „wielkim przedsiębiorcą syberyjskim w dziedzinie przemysłu azbestowego” (śp. Marya z Łappów Korewina, 1907).

Jednak obok mińskiego gubernialnego marszałka szlachty, ród Łappów rozślawiła przede wszystkim jego wnuczka (córka jego syna Antoniego Jozafata) – Aleksandra Weronika Łappa-Karłowska (ur. 1872), nauczycielka, która odegrała wybitną rolę w dziejach oświaty polskiej końca XIX – pierwszej poł. XX wieku¹⁹.

Podsumowując, należy podkreślić, iż Aleksander Łappa był nie tylko łącznikiem pomiędzy dwoma typami – wybieralnym i nominowanym – liderów stanu szlacheckiego w litewsko-białoruskim kraju. Jego losy ukazują główne tendencje i sprzeczności epoki. Nie mogąc stawieć czoła wyzwaniom czasu, jakim w pierwszym rzędzie było powstanie styczniowe, starzejący się szlachecki urzędnik stał się postacią symboliczną, od której, z jednej strony, lokalne władze cywilne i wojskowe oczekiwały zmanifestowania postawy pacyfikującej nastroje społeczne i polityczne oraz pełnienia roli konsolidującego lidera w mocno spolaryzowanym społeczeństwie. Z drugiej zaś strony, radykalne kręgi szlacheckiej opozycji domagały się od niego „zdecydowanych działań”. Zamierzając odejść od „wielkiej polityki”, by móc zająć się osobistymi sprawami finansowymi i majątkowymi, Łappa dobrowolnie zrezygnował ze stanowiska marszałka szlachty. Wpadł jednak w polityczną pułapkę. Oprócz przydzielonych mu ról postępowego rolnika i wieloletniego lidera szlachty kraju litewsko-białoruskiego, Łappa stał się jedną z pierwszych ofiar „systemu Murawjowa”, opartego na nadzwyczajnej władzy generał-gubernatora, który stał się jednym z przejawów najbardziej brutalnej polityki imperialnej Rosji w Europie Wschodniej. Tę przypisaną mu rolę „kozła ofiarnego” dla represyjnego reżimu Murawjowa najbardziej uświadamiał sobie wygnany Łappa, kiedy w lipcu 1867 r. pisał w podaniu do generał-gubernatora wileńskiego Baranowa:

Rozkaz zesłania mnie z Kraju Zachodniego został wydany bez sądu, w sam czas buntu, jako środek tymczasowy i tylko dlatego, że w tym krytycznym i niepokojącym momencie musiałem zajmować stanowisko mińskiego gubernialnego marszałka szlachty, czyli wybranego szefa zbiorowości społecznej, w której panował niepokój (LVIA, 378/219/98, k. 85v–86).

Należy przy tym zauważyć, że w czasie powstania styczniowego odpowiedzialni urzędnicy samorządu szlacheckiego, jakimi byli marszałkowie szlachty, zwłaszcza gubernialni, w „Kraju Północno-Zachodnim” stanowili szczególną grupę ryzyka. Stosowano wobec nich taktkę indywidualnego terroru (obejmującą zarówno groźby

¹⁹ Więcej o niej zob.: Myślicki, 1934, s. 31–33; Życka i Łęska, 1939, s. 42–44.

i naciski psychologiczne, jak i fizyczne przemieszczenie czy likwidację) po obu stronach barykady. Dwa miesiące po aresztowaniu i wygnaniu Łappy przez Murawjowa, tajni agenci powstańców nieudanie próbowali zamachu politycznego na kolegę Łappy tego samego szczebla hierarchii służbowej – wileńskiego gubernialnego marszałka szlachty Aleksandra Domeykę (pełniącego funkcję od 1855 do 1878 r.), który zdecydowanie odwrócił się od powstańców i wykazał lojalność wobec Murawjowa²⁰. W samej guberni mińskiej, jak wynika z wcześniejszych informacji, Murawjow zwolnił trzech z dziewięciu powiatowych marszałków szlachty (śluckiego, nowogródzkiego i rzeczycyckiego) na ich własną prośbę, wszczął jednak śledztwo przeciwko nim, podejrzewając o udział w powstaniu. Dwóch marszałków (mińskiego i ihumeńskiego) zostało zwolnionych jeszcze przed nominacją Murawjowa, a ich stanowiska pozostawały przez pewien czas nieobsadzone. Tylko czterej powiatowi marszałkowie szlachty zachowali swoje stanowiska, przechodząc przez żarna „systemu Murawjowa”.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Archival sources / Źródła archiwalne

LVIA – Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne, Wilno [Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius]

f. 378 (Kancelaria general-gubernatora wileńskiego, kowieńskiego i grodzieńskiego)

inw. 50, sygn. 1479;

nw. 154, sygn. 1655, 1655a;

inw. 160, sygn. 227;

inw. 219, sygn. 98.

f. 1507 (Kościół św. Apostołów Filipa i Jakuba w Wilnie)

inw. 1, sygn. 26.

NAHB – Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi, Mińsk [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск]

f. 1781 (Mohylewski konsystorz rzymskokatolicki)

inw. 43, sygn. 2.

Printed sources / Źródła drukowane

Bisping, Jan. (2017). *Moje wspomnienia w Massalanach spisane. Pamiętniki Jana Ordynata Bispinga 1842–1892*. Jerzy Pająk, Jerzy Szczepański (oprac.). Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.

Bogdanovič, Adam. (2012). *Á vsŭ žizn' stremilsâ k svetu*, kn. 1: *Moi vospominaniâ*. Aleksandr Vašenko (sost.). Mińsk: Litaratura i Mastactva. [Богданович, Адам. (2012). *Я всю жизнь стремился к свету*, kn. 1: *Мои воспоминания*. Александр Ващенко (сост.). Mińsk: Літаратура і Мастацтва].

²⁰ Więcej o tym zamachu, zob.: Bairašauskaitė, 2019.

- Butkovskij, Âkov. (1883). Iz moih vospominanij. *Istoričeskij vestnik*, 14/10, s. 78–105. [Бутковский, Яков. (1883). Из моих воспоминаний. *Исторический вестник*, 14/10, с. 78–105].
- Čerevin, Petr. (2020). *Zapiski generala Čerevina o „pol'skom” mâteže*. Viktor Hursik (opr.). Minsk: Izdatel' Viktor Hursik. [Черевин, Петр. (2020). *Записки генерала Черевина о „польском” мятеже*. Виктор Хурсик (подг.). Минск: Издатель Виктор Хурсик].
- Ego. (1908). [Wiadomości bieżące. Z prowincji]. Bobrujsk (Kor. wł.). *Goniec Wileński*, 208, s. 3.
- Gieysztor, Jakób. (1913). *Pamiętniki z lat 1857–1865*, t. 1. Tadeusz Korzon (przyg.). Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego.
- Kowalewska, Zofia. (1978). Wspomnienia z czasów powstania polskiego. W: Kowalewska, Zofia. *Wspomnienia z dzieciństwa*. Ewa Rojewska-Olejarczuk (przeł.) (s. 151–171). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- L.R. (1863). [Korespondencya Czasu]. Z Wilna 22 czerwca. *Czas*, 147, s. 2.
- Matvejčyk, Dzmitryj, (opr.). (2014). *Паўстанне 1863–1864 гадоў у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях: Дакументы і матэрыялы Нцыянальнага гістарычнага архіва Беларусі*. Minsk: A.M. Varaksin. [Магвейчык, Дзмітрый, (уклад.). (2014). *Паўстанне 1863–1864 гадоў у Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губернях: Дакументы і матэрыялы Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі*. Мінск: А.М. Вараксін].
- Muraŭeŭ, Mihail. (2016). *Natatki pra kiravanne Paŭnočna-Zahodnim kraem i pra padaŭlenne ŭ im buntu*. Minsk: Limaryus. [Мураўеў, Міхаіл. (2016). *Нататкі пра кіраванне Паўночна-Заходнім краем і пра падаўленне ў ім бунту*. Мінск: Лімарыус].
- [Nekrologja]. (1870). *Kurjer Warszawski*, 181, s. 3.
- Nekrologja. (1883). *Kurjer Warszawski*, 308b, s. 5.
- Prendowska, Jadwiga. (1962). *Moje wspomnienia*. Eligiusz Kozłowski, Kazimierz Olszański (opr.). Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Raznye izvestiâ. (1869). *Minskie gubernskie vedomosti*, 34, čast' neoficial'naâ, s. 1–2. [Разные известия. (1869). *Минские губернские ведомости*, 34, часть неофициальная, с. 1–2].
- Römer, Seweryn. (2017). Dziennik spisany 16 kwietnia – 1 czerwca 1863 r. W: Römer, Seweryn. *Wspomnienia spisane w 1863 roku*. Tamara Bairašauskaitė (opr.) (s. 135–150). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Ś.p. Dominik Łappa. (1914). *Kurjer Litewski*, 281, s. 1.
- Ś.p. Marya z Łappów Korewina. (1907). *Świat*, 24, s. 24.
- Valuev, Petr. (1961). *Dnevnik ministra vnutrennih del*, t. 1: 1861–1864 gg. Petr Zajončkovskij (red.). Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR. [Валуев, Петр. (1961). *Дневник министра внутренних дел*, т. 1: 1861–1864 гг. Петр Зайончковский (ред.). Москва: Издательство Академии наук СССР].
- Vedomost'. (1867). Vedomost' imeniâm, prinadležašim licam, vyslannym iz kraâ, podležašim obâzatel'noj prodaze v dvuhgodičnyj srok. *Minskie gubernskie vedomosti*, 7, s. 39–40. [Ведомость имениям, принадлежащим лицам, высланным из края, подлежащим обязательной продаже в двухгодичный срок. (1867). *Минские губернские ведомости*, 7, с. 39–40].
- Vnutrennie izvestiâ. (1869). *Novoe vremâ*, 159, s. 2–3. [Внутренние известия. (1869). *Новое время*, 159, с. 2–3].

Studies / Opracowania

- Bairašauskaitė, Tamara. (1997). O litewskich marszałkach gubernialnych i powiatowych (do 1863 r.). *Przegląd Wschodni*, 4/2, s. 427–441.
- Bairašauskaitė, Tamara. (2003). *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Bairašauskaitė, Tamara. (2011). *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853). Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Bairašauskaitė, Tamara. (2014). Institut predvoditelej dvorânstva v zapadnyh guberniâh Rossijskoj imperii vo vtoroj polovine XIX v. – načale XX v. (Vilenskaâ i Kovenskaâ gubernii). [Байрашаускайте, Тамара. (2014). Институт предводителей дворянства в западных губерниях Российской империи во второй половине XIX в. – начале XX в. (Виленская и Ковенская губернии)]. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 41, s. 67–92.
- Bairašauskaitė, Tamara. (2019). Pasikėsinimas į Vilniaus gubernijos bajorų vadovą Aleksandrą Domeiką. In: Tamara Bairašauskaitė (sud.). *1863–1864 metų sukilėlių kelias į mirtį ir atgimimą* (p. 58–72). Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Błaszcyk, Grzegorz. (2007). Pierwsi Polacy na Uniwersytecie Dorpackim w latach 1802–1832. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 52/3–4, s. 185–223.
- Błaszcyk, Grzegorz. (2022). *Dorpatczycy. Polscy studenci na Uniwersytecie Dorpackim w latach 1802–1918 i ich dalsze losy. Słownik biograficzny*, t. 2: I–M. Poznań: Wydawnictwo Naukowe FNCE.
- Daŭgač, Taccâna. (2023). Dzejnasc' Alâksandra Damînikaviča Lapy ū Minskaj gubernskaj pa sâlânskih spravah prysutnasci. W: Valâncin Golubeŭ, Alâksandr Doŭnar (opr.). *Akcâbrski kraj: gîstoryâ i sučasnasc'.* Zbornik navukovyh artykulaŭ (s. 144–152). Mînsk: Belaruskâ navuka. [Даўгач, Тацяна. (2023). Дзейнасць Аляксандра Дамінікавіча Лапы ў Мінскай губернскай па сялянскіх справах прысутнасці. У: Валянцін Голубеў, Аляксандр Доўнар (уклад.). *Акцябрскі край: гісторыя і сучаснасць. Зборнік навуковых артыкулаў* (с. 144–152). Мінск: Беларуская навука].
- Drozd, Dmitrij. (2012). *Zemlevladel'cy Minskoj gubernii, 1861–1900: Spravočnik*. Minsk: Medisont. [Дрозд, Дмитрий. (2012). *Землевладельцы Минской губернии, 1861–1900: Справочник*. Минск: Медисонт].
- Drozd, Dmitrij. (2013). *Zemlevladel'cy Minskoj gubernii, 1900–1917. Spravočnik*. Minsk: Medisont. [Дрозд, Дмитрий. (2013). *Землевладельцы Минской губернии, 1900–1917. Справочник*. Минск: Медисонт].
- Fâduta, Alâksandr. (2016). Profession de foi „čalaveka litoŭskaj bojni”. W: Muraŭeŭ, Mihail. *Natatki pra kîravanne Paŭnočna-Zahodnim kraem i pra padaŭlenne ū im buntu* (s. 5–40). Minsk: Limaryus. [Фядута, Аляксандр. (2016). Profession de foi „чалавека літоўскай бойні”. У: Мураўеў, Міхail. *Нататкі пра кіраванне Паўночна-Заходнім краем і пра падаўленне ў ім бунту* (с. 5–40). Мінск: Лімарыус].
- Fedosov, Petr. (2021). *Žizn' M. N. Murav'eva (1796–1866): fakty, gipotezy, mify*. Moskva–Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriâ. [Федосов, Петр. (2021). *Жизнь М. Н. Муравьева (1796–1866): факты, гипотезы, мифы*. Москва–Санкт-Петербург: Нестор-История].
- Jelski, Aleksander. (1888). Rudobielka. W: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 9. Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski (red.); Filip Sulimierski (plan) (s. 942–943). Warszawa: Druk „WIEKU”.
- Kazak, K.; Čumakova, V., (uklad.). (1997). *Patâc': Gîstoryka-dakumental'naâ hronika Akcâbrskaga raëna*. Mînsk: BELTA. [Казак, К.; Чумакова, В., (уклад.). (1997). *Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Акцябрскага раёна*. Мінск: БЕЛТА].

- Kieniewicz, Stefan. (1972). *Powstanie styczniowe*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kieniewicz, Stefan. (1986). *Dereszewicze 1863*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Komzolova, Anna. (2005). *Politika samoderžaviâ v Severo-Zapadnom krae v èpohu Velikih reform*. Moskva: Nauka. [Комзолова, Анна. (2005). *Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ*. Москва: Наука].
- Komzolova, Anna. (2022). *Vlast', Pravoslavnaâ Cerkov' i reformy narodnoj školy v Severo-Zapadnom krae v 1860-h godah*. W: Andrej Dvorničenko (red. odp.). *Nasledie Reči Pospolitoj v imperskom intelektual'nom prostranstve: Kollektivnaâ monografiâ* (s. 188–258). S-Peterburg: Vladimir Dal'. [Комзолова, Анна. (2022). *Власть, Православная Церковь и реформы народной школы в Северо-Западном крае в 1860-х годах*. В: Андрей Дворниченко (отв. ред.). *Наследие Речи Посполитой в имперском интеллектуальном пространстве: Коллективная монография* (с. 188–258). С-Петербург: Владимир Даль].
- Komzolova, Anna. (2023). *Osobyje polnomočičâ vilenskogo general-gubernatora M. N. Murav'eva: kadrovij aspekt. Tetradi po konservatizmu*, 4, s. 44–52. DOI: <http://dx.doi.org/10.24030/24092517-2023-0-4-44-52>. [Комзолова, Анна. (2023). *Особые полномочия виленского генерал-губернатора М. Н. Муравьева: кадровый аспект. Тетради по консерватизму*, 4, с. 44–52].
- Lapšina, Svetlana. (2013). *Syl'nye v Kungure*. Pobrano z: <https://uraloved.ru/ssilnie-v-kungure> (dostęp: 17.01.2024). [Лапшина, Светлана. (2013). *Сельные в Кунгуре*. Pobrano z: <https://uraloved.ru/ssilnie-v-kungure> (dostęp: 17.01.2024)].
- Marozau, Sargej. (2019). *Idëa adradžënnâ Vâlikaga Knâstva Litoŭskaga ŭ gramadska-palityčnym žyccî Belarusi (1795–1939 gg.)*. Mihail Kasčûk (red.). Grodna: ŬrSaPrynt. [Марозаў, Сяргей. (2019). *Ідэя адраджэння Вялікага Княства Літоўскага ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1795–1939 гг.)*. Міхаіл Касцюк (наук. рэд.). Гродна: ЮрСаПрынт].
- Matulytė, Margarita. (2018). Michailo Muravjovo tautinės politikos žemėtyros ir tautotyros pagrindai. *Lituanistica*, 64/3, p. 207–220.
- Matvejčyk, Dzmitryj. (2016). *Udzel'niki paŭstannâ 1863–1864 gadoŭ: biâgrafičny sloŭnik (pavodle materyâlaŭ Nacyânal'naga gistoryčnaga arhiva Belarusi)*. Minsk: Belarus'. [Матвейчык, Дзмітрый. (2016). *Удзельнікі паўстання 1863–1864 гадоў: біяграфічны слоўнік (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)*. Мінск: Беларусь].
- Milovidov, Aleksandr. (1913). Predislovie. W: Aleksandr Milovidov (przyg.). *Vilenskij vremenik*, kn. 6: *Arhivnye materialy Murav'evskogo muzeâ, odnosâšiesâ k pol'skomu vosstaniû 1863–1864 gg. v predelah Severo-Zapadnogo kraâ*, č. 1: *Perepiska po političeskim delam graždanskogo upravleniâ s 1 âнварâ 1862 po maj 1863 g.* (s. XXXIII–LXVI). Vil'na: Gubernskaâ tipografiâ. [Миловидов, Александр. (1913). Предисловие. В: Александр Миловидов (сост.). *Виленский временник*, кн. 6: *Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края*, ч. 1: *Переписка по политическим делам гражданского управления с 1 января 1862 по май 1863 г.* (с. XXXIII–LXVI). Вильна: Губернская типография].
- Mulina, Swietłana; Radiuk, Aleksandr. (2021). *Šlâhta zapadnogo kraâ v politike rossijskoj imperii vo vtoroj polovine XIX veka: Leopold Valickij i ego imenie Ozër*. [Шляхта

- западного края в политике российской империи во второй половине XIX века: Леопольд Валицкий и его имение Озёр]. *Roczniki Humanistyczne*, 69/2, s. 79–103.
- Myślicki, Ignacy. (1934). *Zarys historii walk o oświatę polską w Wileńszczyźnie i Mińszczyźnie*. Warszawa: s.n.
- Polunov, Aleksandr. (2023). „Verhi” i „nizy” obščestva v politike N.M. Murav’eva na postu Vilenskogo general-gubernatora. *Tetradzi po konservatizmu*, 4, s. 79–84. DOI: <http://dx.doi.org/10.24030/24092517-2023-0-4-79-84>. [Полунов, Александр. (2023). „Верхи” и „низы” общества в политике Н.М. Муравьева на посту Виленского генерал-губернатора. *Тетради по консерватизму*, 4, с. 79–84].
- Radzük, Aläksandr. (2019). Pamiž dvuh svetaŭ: gistoryâ samagubstva grafa Aläksandra Bispinga. W: Aläksandr Smalänčuk (red.). *Homo Historicus 2019. Gadavik antropalaгіčnaj gistoryi* (s. 216–227). Vil’na: Palityčnaâ sfera. [Радзюк, Аляксандр. (2019). Паміж двух светаў: гісторыя самагубства графа Аляксандра Біспінга. У: Аляксандр Смалянчук (рэд.). *Homo Historicus 2019. Гадавік антрапалагічнай гісторыі* (с. 216–227). Вільня: Палітычная сфера].
- Ramotowska, Franciczka. (1990). *Narodziny tajemnego państwa polskiego 1859–1862*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ramotowska, Franciczka. (1999). *Tajemne państwo polskie w powstaniu styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna*, cz. 1: *Organizacja Narodowa w „byłym” Królestwie Kongresowym i na ziemiach litewsko-białoruskich*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Snapkouski, Yury. (2023a). Aleksander Łappa (1802–1869) – ostatni marszałek szlachty guberni mińskiej z wyboru. Część I: Rodowód i działalność powiatowa (1823–1859). *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 14/1, s. 9–22. DOI: <https://doi.org/10.31648/pw.9018>.
- Snapkouski, Yury. (2023b). Aleksander Łappa (1802–1869) – ostatni marszałek szlachty guberni mińskiej z wyboru. Część II: Gubernialny marszałek szlachty (1859–1863). *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 14/2, s. 9–28. DOI: <https://doi.org/10.31648/pw.9699>.
- Snapkovskij, Ūrij. (2016). *Minskie gubernatory, vice-gubernatory i gubernskie predvoditeli dvoränstva (1793–1917): Biografičeskij spravočnik*. Minsk: Belarus’. [Снапковскій, Юрій. (2016). *Мінскіе губернатары, віце-губернатары і губернскіе прадводітелі дварянства (1793–1917): Біяграфічэскі справочнік*. Мінск: Беларусь].
- Štaliūnas, Darius. (2022). *Pol’ša ili Rus’? Litva v sostave Rossijskoj imperii*. Tat’ana Timčenko (avtoriz. per. s litovskogo). Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [Сталюнас, Дарюс. (2022). *Польша или Русь? Литва в составе Российской империи*. Татьяна Тимченко (авториз. пер. с литовского). Москва: Новое литературное обозрение].
- Szporer, Dariusz. (2003). *Pomiędzy caratem a snem o Rzeczypospolitej. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1855–1862*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Šaukaplās, Valāncina. (2010). Palityčny režym u Belarusi ū 60-â gg. XIX st. [Шаўкапляс, Валянціна. (2010). Палітычны рэжым у Беларусі ў 60-я гг. XIX ст.]. *Arche*, 12, s. 203–210.
- Šilov, Denis. (2002). *Gosudarstvennye deäteli Rossijskoj imperii. Glavy vyšših i central’nyh učreždenij (1802–1917): Biobibliografičeskij spravočnik*, 2-e izd., ispr. i dop. S-Peterburg: Dmitrij Bulanin. [Шилов, Денис. (2002). *Государственные деятели Российской империи. Главы высших и центральных учреждений (1802–1917): Биобиблиографический справочник*, 2-е изд., испр. и доп. С-Петербург: Дмитрий Буланин].

- Tokć, Siarhiej. (2019). *Máscovaâ šlâhta i dzâržaŭnaâ administracyâ Rasijskaj imperyi ŭ Grodzenskaj guberni: laâl'nasc' i supraciŭ: 1802–1860-â gady*. Grodna: ŬrSaPrynt. [Токць, Сяргей. (2019). *Мясцовая шляхта і дзяржаўная адміністрацыя Расійскай імперыі ў Гродзенскай губерні: лаяльнасць і супраціў: 1802–1860-я гады*. Гродна: ЮрСаПрынт].
- Ulasavec, Äŭgen. (2014). Sproba ŭdzelu pradvadzicelâŭ dvaranstva ŭ farmiravanni ŭradavaj palityki ŭ dačynenni da belaruskich gubernâŭ u 1855–1863 gg. W: Uladzimir Koršuk (red. odp.). *Pracy gistaryčnaga fakul'teta BDU: Navukovy zbornik* (s. 129–141). Minsk: BDU. [Уласавец, Яўген. (2014). Спроба ўдзелу прадвадзіцеляў дваранства ў фарміраванні ўрадавай палітыкі ў дачыненні да беларускіх губерняў у 1855–1863 гг. У: Уладзімір Коршук (адк. рэд.). *Працы гістарычнага факультэта БДУ: Навуковы зборнік* (с. 129–141). Мінск: БДУ].
- Volkov, Sergej. (2016). *Ŭsšee činovničestvo Rossijskoj imperii. Kratkij slovar'*. Moskva: Russkij fond sodejstvii obrazovanii i nauke. [Волков, Сергей. (2016). *Высшее чиновничество Российской империи. Краткий словарь*. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке].
- Wiech, Stanisław. (2018). *Litwa i Białoruś. Od Murawjowa do Baranowa (1864–1868)*. W: Stanisław Wiech (red.). *Depolonizacja Ziemi Zabronionych (1864–1914). Koncepcje – mechanizmy decyzyjne – realizacja*, t. 1. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Wiech, Stanisław. (2020). Konfessional'naâ politika generalov-gubernatorov vilenskich v 1860–1870-h godah. [Вех, Станислав. (2020). Конфессиональная политика генералов-губернаторов виленских в 1860–1870-х годах]. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 17/4, s. 131–144. DOI: <https://doi.org/10.36121/swiech.17.2020.4.131>.
- Wiech, Stanisław. (2021). Zapadnyj kraj („zahvačennye zemli”) vo vnutrennej politike Rosijskoj imperii. [Вех, Станислав. (2021). Западный край („захваченные земли”) во внутренней политике Российской империи]. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 18/2, s. 97–123. DOI: <https://doi.org/10.36121/swiech.18.2021.2.097>.
- Zaval'nûk, Uladzislaŭ; Sakaloŭskaâ, Ala. (2019). *Kal'varyâ: što zahavala pamâc'*. Minsk: Rymska-Katalickaâ parafiâ Svâtoga Symona i Svâtoj Aleny. [Завальнюк, Уладзіслаў; Сакалоўская, Ала. (2019). *Кальварыя: што захавала памяць*. Мінск: Рымска-Каталіцкая парафія Святога Сымона і Святой Алены].
- Zaval'nûk, Uladzislaŭ; Sakaloŭskaâ, Ala. (2022). *Zalataâ Gorka*. Biskup Kazimir Vâlikaselec (red.). Minsk: Rymska-Katalickaâ parafiâ Svâtoga Symona i Svâtoj Aleny. [Завальнюк, Уладзіслаў; Сакалоўская, Ала. (2022). *Залатая Горка*. Біскуп Казімір Вялікаселец (рэд.). Мінск: Рымска-Каталіцкая парафія Святога Сымона і Святой Алены].
- Życka, Ludwika, Łęska, Michalina. (1939). *Działalność popowstaniowa Polaków na Ziemi Mińskiej (materiały i wspomnienia)*. Warszawa: Drukarnia H. Hyndle i M. Styss.
- Żywek, Łukasz. (2015). Polscy zesłańcy postyczniowi w Kungurze. *Niepodległość i Pamięć*, 22/2, s. 133–146.

SUBMITTED: 2024.06.10

ACCEPTED: 2024.09.29

PUBLISHED ONLINE: 2025.01.08

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Yury Snapkouski / Юрый Снапкоўскі – Polska, Olsztyn, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Powszechnej; mgr, doktorant; *specjalność*: historia, archiwistyka; *zainteresowania naukowe*: historia samorządu szlacheckiego, skład personalny urzędników guberni litewsko-białoruskich, historia małych grup etniczno-wyznaniowych Białorusi (Niemców-ewangelików), genealogia.

Adres: Instytut Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, ul. Kurta Obitzta 1, 10-725 Olsztyn, Polska

Wybrane publikacje:

1. Snapkouski, Yury. (2023). Aleksander Łappa (1802–1869) – ostatni marszałek szlachty guberni mińskiej z wyboru. Część I: Rodowód i działalność powiatowa (1823–1859). *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 14/1, s. 9–22. DOI: <https://doi.org/10.31648/pw.9018>.
2. Snapkouski, Yury. (2023). Aleksander Łappa (1802–1869) – ostatni marszałek szlachty guberni mińskiej z wyboru. Część II: Gubernialny marszałek szlachty (1859–1863). *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 14/2, s. 9–28. DOI: <https://doi.org/10.31648/pw.9699>.
3. Снапкоўскі, Юрый. (2021). „Прамяністая зорка на гарызонце чалавецтва”: род немцаў Гіндэнбургаў у гісторыі Беларусі. У: Сергей Шимукович (отв. за вып.). „Долгий XIX век” в истории Беларуси и Восточной Европы: исследования по Новой и Новейшей истории. Сборник научных трудов, Вып. 5 (с. 75–101). Минск: РИВШ.
4. Снапковскі, Юрый. (2016). *Минские губернаторы, вице-губернаторы и губернские предводители дворянства (1793–1917): Биографический справочник*. Минск: Беларусь.
5. Снапкоўскі, Юрый. (2015). У пошуках „вечначыншавых правоў”. Безземельныя шляхціцы Крупшчыны і Барысаўшчыны ў другой палове XIX – пачатку XX стст.: сацыяльныя метамарфозы ў святле архіўных дакументаў. У: Андрэй Аляхновіч (уклад.). *Гісторыя Друцка-Бярэзінскага краю: Матэрыялы Першых грамадскіх навукова-краязнаўчых чытанняў* (с. 203–232). Мінск: Медысонт.

UMCS